

СЪЮЗ НА МАКЕДОНСКИТЕ КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНИ
ДРУЖЕСТВА В БЪЛГАРИЯ

СПОМЕНИ ЗА РЕВОЛЮЦИОННАТА ДЕЙНОСТ В СЕРСКИЯ ОКРЪГ

От ЛАЗАР ТОМОВ

ИЗДАТЕЛСТВО НА НАЦИОНАЛНИЯ СЪВЕТ НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ ФРОНТ

Б. Ангелов

АРХИВ ПО ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКОТО
ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ

**СПОМЕНИ
ЗА
РЕВОЛЮЦИОННАТА
ДЕЙНОСТ
В СЕРСКИЯ ОКРЪГ**

ОТ ЛАЗАР ТОМОВ

ИЗДАТЕЛСТВО НА НАЦИОНАЛНИЯ СЪВЕТ
НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ ФРОНТ

РОДНО МЯСТО, ДЕТСТВО (1878—1889)

Роден съм през 1878 г. по време на Разложкото въстание. Родното ми село Годлево е разположено по южните склонове на Рила планина, северно от гр. Разлог, на един час разстояние от него.

Моите родители, Тома Марков Крайнов и Кипра Томова, отгледаха 5 деца — 4 момчета и 2 момичета. Баща ми беше природно умен и винаги стоеше начело на селото. Когато бях на 9-10 г., в селото беше дошъл турски аскер, който поиска да залови 3-4 младежи, загдето, гръмнали с направени от тях дървени пищовчета. Баща ми бе жестоко изтезаван за да посочи момчетата, но това той не стори. Затова аскерът го взе със себе си в с. Добърско (граничния пункт) и три дни и три нощи го били, изтезавали и полумъртъв го върнаха на четвъртия ден. От нанесения му побой лежа три месеца болен. Подобни случаи се повтаряха често. През 1900 год. брат ми Тодор и Марко Кьосев били с овцете в местността Раденовец. Там бачевски помаци ги нападнали, но те двамата бяха юнаци и им се опънали. След това помаците отишли в Разлог и съобщили на властите, че синовете на Тома Марков са бунтовници и не се покоряват на властта. След два часа в селото пристигнаха войници и башибозук, заградиха къщата ни и прочутият разбойник Али Чауш върза баща ми за един стълб пред къщата и с приклада на пушката му счупи три ребра, за да каже къде са брат ми и другарят му. Това той не направи, но от тежкия побой не можа вече да оздравее. След дълго беледуване се помина.

УЧЕНИЧЕСТВОТО МИ В БАНСКО (1889—1892)

След като завърших първоначалното училище в Годлево, по желание на родителите и по мое искане отидох в Банско, за да продължа образованието си. По това време само в Банско имаше прогимназия. Постъпих в първи клас. Заедно с мен постъпиха още осем деца от Годлево, между които бяха и Димитър Попиванов, по-късно професор, и Симеон Попкостадинов.

Банско в онова време ми правеше силно впечатление с хубавите си каменни къщи, едноетажни и двуетажни, всяка с градина с овощни дървета. Къщите приличаха на малки крепости, почти всяка беше снабдена с една или повече бойници.

Населението на Банско се занимаваше със земеделие, скотовъдство, занаятчийство (изработване на чепове, бъклицы, столове, маси и пр., някои от тези изделия, особено чеповете, се разнасяха из цяла България). Банско беше прочуто със своите иконописци, като например Молеровци. Банско беше също така известно и с това, че някои негови жители са правили с голям успех пари — златни и сребърни монети. Банско е дало и видни търговци, които в миналото са носили памук във Виена, а са го купували от Серско и Драмско. В мое време търговци от Банско изнасяха дървен материал за Кавала, Сер и Драма. Банско ме зарази с ученолюбие то си, там се роди у мен силно желание да продължа образованието си в по-висши училища.

Училището в Банско бе посещавано от ученици от всички села в Разложко. Припомням си имената на следните мои учители в Банско: Лука Поптеофилов, от с. Белица, Разложко, революционен псевдоним Горов, свършил Солунската гимназия, главен учител на прогимназията, първият член на ВМРО в Разложко; Иван М. Бележков, от с. Годлево, псевдоним Асен, син на стария учител Хаджи Михаил Попфилипов, свършил Солунската гимназия, главен учител в Банско, впоследствие учителствувал дълги години в разни селища в Македония; Никола Иван Бояджиев, от Велес, също завършил Солунската гимназия, главен учител; Георги Басмаров, от Неврокоп, учител, после емигрант и народен учител в София; Димитър Георгиев Молеров, от Банско, свършил Солунската гимназия и филология при Софийския университет „Климент Охридски“, поет и писател; Радом Георгиев Тодев, от Банско, завършил пети клас в Солунската гимназия, основен учител, загина в сражение с турците през Илинденското въстание, войвода на чета от банскалии; Георги Голев, от Банско, следвал Солунската гимназия; Господин Чучулайн и Костадин Кошов, и двамата стари учители без особена теоретическа подготовка, повече самоуци. Всички по-горе изброени мои учители влизаха в редовете на организацията и кой повече, кой по малко проявяваха усърдна дейност в служба на просветното дело. Последните двама проповядваха, че без „дядо Иван“, който впрочем беше упование и на целия народ, Македония не може да се освободи.

Покрай училищната работа, която с ентузиазъм изпълня-

ваха, учителите бяха уредили неделно училище за възрастни, неграмотни и малограмотни, даваха представления в салона на училището, от които голям успех имаше „Многострадалната Геновева“. Димитър Молеров беше написал диалозите „Старият даскал“ и „Новото учение“, които се изнасяха на сцената от учениците под ръководството на автора. Представленията се посещаваха от населението масово, салонът винаги беше пълен.

Учебната година винаги завършваше с акт, на който присъствуваха всички родители на учениците. Отличилите се ученици бяха награждавани с книги. Между тези щастливци бях и аз.

В ПЕДАГОГИЧЕСКОТО УЧИЛИЩЕ В КЮСТЕНДИЛ (1892—1895)

По инициативата на Димитър Попиванов, който бе вече в трети курс на педагогическото училище в Кюстендил, аз и братовчед ми Симеон Попкостадинов се сговорихме да продължим заедно образованието си в същото училище. В началото на месец август 1892 год. потеглихме от Разлог през Горна Джумая¹ и Дупница² за Кюстендил. Стигнахме в Кюстендил преди започването на учебната година, записахме се и решихме отново да се върнем в Годлево. Към края на август потеглихме пак за Кюстендил, за да стигнем там на време. За голямо наше нещастие, на българо-турската граница, при Бараково, от българска страна бе поставена карантина и не пускаха никого да влезе в България. Димитър Попиванов, като по-голям, влезе за тая цел в разбирателство с арменец Иван, който също искаше да мине границата. Посред нощ, незабелязано от турския и българския постове, ми нахмекна реката Рилска, която служеше за граница между двете държави, и нагазихме в оризищата на с. Кочериново. Много време и с голяма мъка ми нахмекна оризищата и можахме да отпочинем едва при с. Бобошево, в една воденица. На другия ден вечерта пристигнахме в Кюстендил, где то със Симеон Попкостадинов наехме една скромна стая и в нея прекарахме заедно три години.

По онова време Кюстендилското педагогическо училище беше добре уредено и привличаше ученици от всички краища на Македония и България. По инициативата на ученика Гри-

¹ Новото име на гр. Горна Джумая е Благоевград.

² Новото име на гр. Дупница е Станке Димитров.

гор Анастасов от Кавадарци, който беше дошъл там от Солун след завършване на пети клас на Солунската гимназия и се отличаваше с предприемчивост, бе свикано тайно събрание на учениците-македонци от педагогическото училище и бе образувано първото Младежко македонско дружество в Кюстендил, за председател на което беше избран Анастасов.

Тогава в Кюстендилското педагогическо училище беше учител и известният на българското общество революционер Стоян Заимов, към когото ние хранехме голямо уважение. Искахме да чуем неговото мнение във връзка с освободителната борба в Македония и по решението ни да образуваме Македонско младежко дружество. Изпратихме при него делегация от трима души — Григор Анастасов и други двама, които бяха приети от него и изслушани с внимание. Стоян Заимов отговорил на нашите другари със следните слова: „Нощите са тъмни, вие сте млади и разполагате с тях и с младежки сили. Продължавайте да работите за освобождението на Македония от тежкото вековно турско иго“ Думите на стария и уважаван революционер, предадени ни от делегацията, ни направиха силно впечатление и още повече ни ентусиазираха. В атмосферата на Македонското младежко дружество в Кюстендил господствуваше пламенен патриотизъм, съчетан с прогресивни социални тежнения. Повечето от нашите другари бяха под влиянието на социалистическите идеи, които все повече обхващаха младата интелигенция.

Задачата на дружеството бе: 1) да се грижи за самообразованието и културното повдигане на своите членове — младежи от Македония; 2) да бъде в контакт с емиграцията и със зародилата се вече организация; 3) да възпитава младежите в дух на родолюбие. За постигането на тези задачи групата правеше чести събрания, в които се четяха реферати по разни научни въпроси, съобщаваха се новини из поробеното отечество; образува се и македонски театър, в който главните артисти бяха Христо Чемков и Иван Бърдаров. През 1895 година, когато четнишките действия в граничните с България околии се засилиха, групата винаги помагаше и съдействуваше на четите. Трайко Китанчев посети няколко пъти дружеството. Той виждаше, че борбата ще продължи, и смяташе, че за тази борба ще са нужни просветени дейци, затова често пъти отправяше към членовете на групата следния съвет: „Ако искате да бъдете полезни на родната земя, след като свършите науките си заминете за родните си села и градове и като учители пръскайте светлината на просветата и работете за политическото събуждане на народа.“

Между рефератите, които се четяха от групата, най-голямо значение се отдаваше на такива, които третираха българските въстания. Почти всички биографии на видни дейци, като Ботев, Левски, Раковски и др. се знаеха наизуст от членовете на дружеството. Верни на себе си и на обещанията, които дадоха помежду си, всички почти членове на дружеството след завършване на училището заминаха за Македония като учители и борци за свободата ѝ.

Его имената на някои от членовете на дружеството: 1) Христо Чемков от Прилеп, убит в Македония; 2) Ефрем Чучков от Щип, също убит; 3) Мише Развигоров от Щип, паднал на 3 април 1907 г. в родния си град; 4) Никола Каранджулов, от Прилеп, убит на 10 август 1905 г. при едно сражение в Македония; 5) Трайче Христов от Велес, загинал също в борбата; 6) Петър Стоев от Свиленград, умрял на заточение; 7) Тасе Гюрков от Щип, убит от турците; 8) Григор Манасиев от Кратово, убит в с. Луково, Кратовско; 9) Д Панов, също от Щип, покойник; 10) Атанас Кралев, убит в Скопско; 11) Иван Бърдаров от Щип, покойник, и др.

УЧИТЕЛ В ГР. РАЗЛОГ
(1896—1898)

След като завърших педагогическото училище в Кюстендил, бях назначен за учител в прогимназията в гр. Разлог с 25 лири турски годишна заплата. Главен учител беше Иван М. Бележков, а учители заедно с мен бяха: Благой Иванов, Даскалов, Петър Лачинов, Димитър Ш. Тасев, Славчо Манев, Георги Найденски, Благой Икономов — всички от Разложко, и само една учителка — Мария Астарджиева от гр. Неврокоп¹. Само трима от учителите бяхме с пълно средно образование другите бяха с незавършено средно образование. Развивахме обширна просветна дейност, която се изразяваше в следното: уредихме неделно училище, което се посещаваше от много любознателни граждани, млади и стари, посещавахме редовно в неделни дни черквата, която се намираше на хълма „Голлак“ и държехме беседи, в които покрай религиозните въпроси вмъквахме и политически, с патриотично съдържание, с цел да се повдигне духът на народа и да се подготви за борбата против робството; веднъж напр., когато беше мой редът да изнеса слово в черквата, почнах с думите „Праведници во веки живот...“, а говорих обширно за делото на Левски и Ботев; посещавахме, особено на имени дни, всички семейства и тук се повдигаха разни политически въпроси за започ-

¹ Новото име на гр. Неврокоп е Гоце Делчев.

натата народна освободителна борба; във връзка с педагогическата подготовка на учителския персонал уредихме пробни лекции, с които нагледно се представяха новите методи на преподаването. Тези лекции бяха от особено голямо значение за учителите, които нямаха педагогическа подготовка.

През учебната 1896-97 г. за пръв път се запознах с Гоце Делчев. Той бе преместен за главен учител от Щип в Банско. Преди неговото пристигане в Разложко членове на ВМОРО бяха само Лука Поптеофилов, Иван М. Бележков, главен учител в Разлог (Мехомия), Иван Каназирев, търговец от Разлог, иконом Константин Саев от Белица и Димитър Лазаров Тодев от Банско. С пристигането на Гоце в Банско организацията постепенно взе по-големи размери и бързо се разви както в Банско, център на революционните борби, така и в цялата околия.

Гоце всеки понеделник идваше от Банско в Разлог (това беше пазарният ден в Разлог), за да се среща с местни младежи. След 2-3 срещи с него, на които разменихме мисли, една вечер той остана да нощува в Разлог. Нощувахме в малката стаичка на Иван Каназирев, закрита откъм улицата и обърната към двора. Там бяхме: Гоце, Иван М. Бележков, Иван Каназирев и аз — всичко четирима. След непродължителен разговор върху тежкото положение на народа в Македония, Гоце подчерта, че единственото спасение за народите, живущи в турската държава, е организираната борба на всички верни народни синове срещу вековната турска тирания. За мен настъпи най-сублимният в живота ми момент — Гоце предложи да дам клетва за вяност към делото. Аз се съгласих. Гоце стана прав, а заедно с него и останалите. Той постави на малката масичка камата, револвера и евангелието и почна гласно и високо да произнася клетвата. Всички прави като вкаменени слушахме. Той говореше, а аз повтарях клетвата, както следва: „Заклевам се в бога, вярата и честта си, че ще се боря до смърт за свободата на Татковината ни Македония и Одринско, че ще се покорявам безусловно на началството и безпрекословно ще изпълнявам заповедите му, че няма да издам никому нито с дума, нито с дело организационните работи и всичко онова, което от днес нататък чуя, видя и разбера по делото. В прогивен случай нека бъда убит от одного от другарите, с револвера или камата, които целувам тука.“ След произнасянето на клетвата целунах камата, револвера и евангелието, разцелувахме се всички и от тоя момент, през ноември 1896 г., аз бях вече член на ВМОРО.

Гоце след това говори с ентусиазъм за бъдещата дейност на организацията, която трябва да обхване масово най-широки слоеве от народа, като внушим на всекиго да бъде готов за саможертва в борбата срещу турското робство и турския феодализъм. Всеки може да стане член на организацията, без разлика на вяра и народност — изтъкна той, — ако съчувствува и помага за постигането на нейните задачи и ѝ бъде верен до края на живота си. Гоце подчерта дебело, че ще се борим за свободата на Македония, за нейната автономия. Той особено много наблегна да се пази като зеницата на окото независимостта на организацията, а във връзка с това и върху необходимостта всеки да дава каквото може за нейната материална издръжка и за въоръжаването на населението.

Гоце пленяваше всички със своята изключителна топлина и искреност, със силно любящото си сърце. В кратко време Гоце успя да организира всички селища в Разложко, Неврокопско и Горноджумайско. Всекидневно пристигаха от Банско куриери от всички краища на споменатите околии които донасяха сведения за варварските отношения на турските власти спрямо народа и за вървежа на организационните работи. Те получаваха от него директиви за местните комитети. Гоце развиваше неуморна дейност по изграждането на организацията и поставянето на нейното дело върху здрави основи. Той бързо уреди канали за Рилския манастир, Самоков, Чепинското корито, по които ежеседмично сновяха куриери и пренасяха революционна литература и тайна кореспонденция. Заслужава да се отбележи, че Гоце обръщаше особено голямо внимание на революционната литература.

Още непосредствено след покръстването ми се учреди ръководно тяло на организацията в Разлог в следния състав: председател Иван М. Бележков, секретар-касиер — Иван Каназирев, и членове — Дафе Захов, Лазар Томов и Георги Рачев. Новообразуваното ръководство обеща пред Гоце да работи за разширяване и укрепване на организацията в Разложко.

Следната 1897-98 учебна година Иван М. Бележков бе преместен за главен учител в гр. Неврокоп, а в Разлог за главен учител станах аз. На мен бе възложено да инспектирам учебното дело в цялата околия и това ми даде възможност да участвувам в изграждането на организацията, като в някои изостанали села уредих ръководни тела.

ГЛАВЕН УЧИТЕЛ В БАНСКО
(1898—1900)

Бях преместен за главен учител в Банско, където прекарах две учебни години — 1898-99 и 1899-1900. Гоце не беше вече в Банско. Някои от местните чорбаджии, изплашени от неговата смела революционна дейност, почнаха да негодуват и да агитират, че от тая дейност ще пострада Банско. Гоце не се разколеба от това и продължи своята организаторска работа: не след много време цялото население на Банско се включи в организацията.

Към края на 1896 г. Гоце напусна Банско и замина за България, за да се върне наскоро след това вече като войвода на чета и да броди из цяла Македония. Още докато учителствуваше в Банско, той уреди там ръководно тяло в следния състав: Димитър Лазаров Тодев — председател и секретар, членове — Борис Иванов Тодев, Симеон Молеров, (впоследствие войвода), Иван Вапцаров (по-късно войвода) Иван Колчегъв и Иван х. Вълканов. Цялата тежест в ръководството падаше главно върху Дим. Л. Тодев. Ръководното тяло в Банско беше същевременно и ръководно тяло на цялата околия, на която Банско беше революционен център.

• Всички учители влизаха в ВМОРО и даваха своето ценно съдействие. Тогава бяха учители: Лазар Томов, главен учител, Костадин Молеров, от Банско, Никола Попиванов, от Долна Драглища, Илия Крантев, от Скробатно (Неврокопско), Михаил Решовалиев. Костадин Чучулайн и Костадин Кушов — и четиримата от Банско, Иван Илиев от Скробатно, Неврокопско. Първите четирима бяха със средно, а останалите с непълно средно образование. Учителка имаше само една — Сола Сирилешова Колчагова от Банско, преподавателка по ръкоделие. Протестантите имаха отделно училище с двама учители, но и те заедно с проповедника вземаха участие в организацията. Тук му е мястото да изтъкна, че между православните и протестантите нямаше абсолютно никакъв антагонизъм: организацията, на която бяха верни и едните, и другите, ги сплоти здраво в името на народното дело.

За бойната подготовка на младежите организирахме заедно с ръководното тяло на организацията упражнения по стрелба в салона на училището. Уредихме екскурзии в Пирин, където тайно с пушки се упражнявахме в стрелба. Първата екскурзия от този род стана през 1898 г. в Бъндерица под върха Елтепе и в нея участваха следните младежи

(виж снимката на стр. 16). Миле Бизев, покойник, Никола Колчев, Иван Вапцаров (брат на Йонко Вапцаров), Симеон Молеров Витанов, Иван М. Вишанов, Ангел Балев, учител, Лазар Колчев, Тасе Фурнаджиев, Йонко Вапцаров (баща на поета Никола Вапцаров), Михаил Решовалиев, учител, Лазар Томов, главен учител, Никола Попиванов, учител, Кочо Молеров, учител, Димитър Младенов, Милош Колчев. Всички тези млади и самоотвержени момци взеха активно участие в Илинденското въстание било като четници, било като войводи. Голяма част от тях паднаха в борбата.

СТУДЕНТСКИ ГОДИНИ

По съвета на някои от другарите и на бившия ми учител Д. Мол-ров, който през 1900 г. беше вече студент в Историко-филологическия факултет при Държавния университет в София, реших да напусна учителството и да продължа образованието си в същия университет. Материална издръжка няхах, но Молеров ме увери, че ще ми намери средства. Без паспорт, с куриер, през есента на 1900 г. прехвърлих границата и осъмнах в Рилския манастир, дето престоях само два дни и от там през Дупница и Радомир пристигнах в София.

Записах се студент в Историко-филологическия факултет. С Молеров влязахме и в Разложкото просветно дружество в София, образувано от живущи в София емигранти от Разложко. Целта на дружеството беше разложчани да живеят в близък контакт и да помагат за напредъка на учебното дело в Разложко. Всяка година уреждаха по две вечеринки, приходите от които се употребяваха за купуване на учебници и учебни помагала за училищата в Разложко.

Македонските студенти бяха образували свое македонско дружество. Целите на това дружество бяха политически — студентите да се подготвят за участие в македонската освободителна борба. По-голямата част от македонските студенти бяха с ВМОРО, към която се числях и аз. Малцина от студентите бяха върховисти. Ние се сношавахме редовно с представителите на Вътрешната организация, главно с Гоце Делчев и Гьорче Петров. На събранията на дружеството всеки член беше длъжен да докладва за всичко научено от родния му край. Държаха се реферати за революционните движения на разни страни, напр. по освободителните борби в Полша, Италия и др., но най-много върху българските революционни борби.

Участниците в първата екскурзия на младежи от Банско в Пирин за обучаване по стрелба.
От ляво на дясно в първата редица: Миле Бизев, Никола Колчegov, Ив. Вапцаров, Симеон Молеров, Иван В. Молеров; двамата в средата: Лазар Колчegov и Ангел Балев; задната редица — от ляво към дясно: Тале Фурнаджиев, Йонко Вапцаров, Михаил Решовалиев, Лазар Томов, Никола Попиванов, Кочо Молеров, Дим. Младенов, Милош Колчegov.

През ваканцията всякога си отивах в родното си село Годлево.

През септември 1902 г., след шипченските тържества, върховистите предизвикаха тъй нареченото „Джумайско въстание“, като нахлуха с чети в турската погранична територия. Благодарение организирания силен отпор на ВМОРО, респективно на Яне Сандански, Хр. Чернопеев, Кр. Асенов, Сава Михайлов и др., тази акция се разпростря само в Горноджумайско. Тук бяха дадени ред сражения, в които взеха участие и подлъганите от агитациите на върховистите за намеса на България местни селяни. Пострадаха около 15 села, особено с. Железница, с. Сърбиново, с. Градево. Пострадаха и някои от разложките села като Елешница, Долна Драглища. Повече от 2000 бежанци минаха границата към България.

За вдигане на въстание в Разложко бе изпратена четата на Никола Герасимов, която бе настанена в Годлевската планина. Околийският комитет заедно с годлевския ръководител натовариха четирима души — мене, Симеон Попкостадинов, Георги Калоянов и Стою Лазаров — всички от Годлево, да се срещнем с Герасимов в Годлевската планина и да го убедим да се завърне в България, за да не страда населението без нужда и полза. Тая среща даде добри резултати: Герасимов след няколко дни напусна Разложко. Но след 10 дена от неговото заминаване пристигна с голяма чета мичман Саев, от с. Белица, влезе в с. Годлево, поиска да залови четиримата, които ходихме при Никола Герасимов, и ръководителя на Годлево Михаил Григоров, с цел да отмъсти, задето било осуетено вдигането на „въстание“. Мичман Саев взе насила от селото каквото му трябва, залови четирима старци (дядо Томе Крайнов, Тома Калоянов, Коста Каракашев и още един) и ги поведе през Семково за България. При Семково четата на мичман Саев даде сражение и от там се прехвърли в България, а старците освободи и те се върнаха в Годлево.

ПО ПЛЕНЯВАНЕТО НА МИСИОНЕРКАТА МИС СТОН

През 1901 г. нуждата от бързо подготвяне и въоръжаване на населението в Македония бе станала много осезателна. „Дайте ни оръжие“ — това бе повсеместният повик във вътрешността. Върховистите минаваха границите с въоръжени в България чети и агитираха пред местното население, че оръжие ще му се даде безплатно от българските военни складове, и затова няма защо да дава то пари за оръжие. Организацията

трябваше, напротив, да събира средства за оръжие и то предимно от селската беднотия. Освен това нужни бяха големи средства за поддържане нелегални дейци, за организиране на четите и пр. Поради това се зародиха планове за намиране такива средства чрез залавяне на богати турци и освобождаването им срещу голям откуп. Опити в тази посока бяха правени и от самия Гоце Делчев, а после и от Сандански и Чернопеев. Те излязоха несполучливи.

Околийският комитет в Разложко, със седалище Банско, също се занимаваше с мисълта по какъв начин да снабди организацията с пари. Начело на организацията бе Димитър Лазаров — председател, и членове: Борис Тодев, Симеон Молеров, Иван Колчагов, Иван х. Ваканов. Първият им проект бе да се изненада и ограби турската поща в Къздервент (Момина клисура), по пътя от Разлог за гр. Неврокоп. Този опит излезе несполучлив. Вторият проект бе да се залови старият протестантски мисионер Хаус, когато дойде в Разлог. Този проект не се одобри от Централния комитет. Третият проект бе пленяването на мис Ел. Стоп. Той бе осъществен без да се иска разрешение от ЦК.

В края на м. август 1901 г. мис Стоп потеглила от Солун през Струмица и Горна Джумая за Банско. Целта на пътуването ѝ била да урежда летни курсове за учителки и жени, които да работят под ръководството на мисионерската мисия в Солун. Тя уредила такъв курс и в Банско, где ѝ помагала Цилка, която била подготвена за тая цел в Ню Йорк. Преди две години Цилка се омъжила за албанец, който бил завършил богословско училище в Ню Йорк. Цилка е родом от Банско и дошла при родителите си.

В това време в Банско били Яне Сандански и Христо Чернопеев. Идеята да се залови мис Стоп била дадена от Димитър Лазаров. Двамата смели и изпитани революционери Яне Сандански и Христо Чернопеев се съгласили. Димитър Лазаров обаче им заявил, че за да се предприеме акцията, трябва да се вземе решение от околийския комитет. На това се съгласили и двамата войводи. Димитър Лазаров свиква комитета на заседание и поставя въпроса. Отсъствувал само Борис Тодев, който бил във от Банско. На заседанието участвувал и Христо Настев, под името Хр. Анчев. Иван Колчагов, протестант, отначало не се съгласил; също и Иван Вълканов. Разговорите по този въпрос продължили няколко дни, докато Димитър Лазаров ги убедил и всички единодушно решили да се залови Мис Стоп и една местна жена за другарка. Това решение Димитър Лазаров съобщил на

Яне Сандански и Черния (Хр. Чернопеев), които се зарадвали и решили да пристъпят към изпълнение. Тайната се запазила в малък кръг от 7—8 лица в Банско и неколцина четници.

Мис Стон, след като привършила работата си в лятното училище, решила да замине на 3 септември 1901 г. през Горна Джумая и Дупница за Самоков. Преди тръгването тя отишла по къщите да се сбогува. Всички разбрали, че на 3 септември сутринта ще потегли. Комитетът веднага се събира на заседание и определя съвместно с войводите следния план: четата ще се състои от малко хора. Яне Сандански, Христо Чернопеев, Стоил Просяка (стар хайдутин), двама четници, които два дни по-рано да заминат за Градево. Залавянето да стане по пътя от Разлог за Горна Джумая—местността при „Подпряната скала“. Съобщено било на Ангел Мазнеов, ръководител в с. Градево, да даде съдействие. Решено било с четата да замине и Вапцарят, за да посочи жените. Нареща се, пред жените да замине с бяла кърпа на главата Митър Захов, който да предупреди за приближаването на мис Стон. За другарка на мис Стон е трябвало да бъде Елена Ушева.

След заминаване на четата в Банско пристига Кръстю Асенов, и като разбрал за акцията от Димитър Лазаров, заминава и се присъединява към четата.

Точно на 3(16) септември мис Стон заминала от Банско с 13 души спътници: Цилка, Ушева, синът ѝ Петър и др. Кираджии са били Георги Мацурев и Саве Мехомийски. От Банско ги изпратили всички познати и приятели. Минали по горния път за Предела. По целия път весело се закачали и шегували, без да подозира някой от пътниците какво има да става. След три часа пътуване, като пристигнали точно при „Подпряната скала“, четата, облечена в турски башибозушки дрехи маскирана, спира кервана и залавя мис Стон и Елена Ушева. Последната се уплашила и паднала, затова бива оставена и вместо нея вземат Цилка, без да се знае, че тя е бременна. Един турчин, който случайно минал, бил заловен. Всички пътници, смутени и изплашени, останали на мястото.

Войводата издал заповед за тръгване. Много тежка е била раздялата на мис Стон и особено на Цилка с мъжа ѝ и другите спътници. Пътуването през първата нощ било усилено, трудно и мъчително. Пътищата били тесни, стръмни пътеки. Чак на втората нощ в една колиба пред пленничките е била открита целта на задигането. Влезли при жените и им съобщили: „Ние ви хванахме за пари“. Тримата написали

на един лист, че искат откуп 25.000 лири турски. Представили се за разбойници. Третата нощ — пак пътуване. Цилка пада от коня и ѝ става лошо. Мис Стон иска Цилка да бъде пусната, но им било заявено, че не може да се направи никаква промяна. „Дали вие скърбите или не, ние ще изкараме плана си до край“. Преследванията на турските власти почнали усилено.

Какво направиха турските власти след пленяването на мис Стон и Цилка? След като се върнаха спътниците, властта залови кираджиите Саве Мехомийски, Георги Мацурски, Димитър Стефанов (Маминото), Динката Колчагов и ги подложи на изтезания и нечути мъчения, но те нищо не знаеха и нищо не казаха. Лежаха дълго време в затвора. По подозрение затвориха Иван Витанов, Георги Ив. Тодев и Борис Тодев, които също не знаеха за залавянето на мис Стон.

Борис Тодев влизаше в околийския комитет, но по онова време отсъствуваше от Банско, и нямало възможност да му се съобщи. Същия ден, когато стана залавянето, той отишъл на пазар в Г. Джумая, затова властта го залови. Неговото положение бе най-тежко. От Банско бе заловен още Димитър Лазаров (Мингьо), който знаеше всичко като председател на околийския комитет. Заловени бяха и двама помаци от с. Бабяк, които бяха обвинени, че са дали прием на четата. Всички бяха изтезгвани и мъчени жестоко.

Движенията на четата със жените са били свързани с големи трудности, а опасността ставала все по-голяма. След 6 дни войводата нарежда мис Стон да напише писмо до касиера на американската мисия, Пит. Решават писмото да се изпрати чрез Банско, като жените си избераат едно лице за посредник, за да отнесе писмото в Солун и да съобщи искането на пленителите. Първото писмо се изпраща, но никакъв отговор не се получава.

Второ писмо мис Стон изпраща до мисионерите в Самоков. Сега вече дали и пълномощно на носителя. С въпроса за водене на преговорите били упълномощени от четата Кръстю Асенов и Хр. Чернопеев. Към четата се присъединил и Андон Кьосето в с. Селище (Г. Джумайско). Второто писмо било занесено и предадено, но преговорите не се започнали, защото започнали разни хора да се явяват и да искат да вземат парите. Д-р Хаскел от Самоков заминал за Цариград във връзка с уреждане на въпроса.

Правителството на САЩ поискало от Русия и Англия съдействие за освобождение на жените. Въпросът се поема от дипломатите. Навсякъде вече се говори за мис Стон. Вътре

преследването на турските власти се засилва все повече и повече. Върховистите също се мъчат да изтръгнат пленниците от ръцете на организацията, за да получат откупа. Куриерът, изпратен от четата да отиде в с. Покровник, бива заловен от Дончо Златков, който узнал от него где е четата със жените. Ето защо четата с помощта на Никола Чавеа и Петър Китанов минава р. Струма при Струмския чифлик и отива в Тросково. Тук скриват жените в една къща (колиба). Четата тогава е била в състав: Яне Сандански, Андон Кьосето, Стефан Мандалов, Кара Васил, Кольо Чавеа, Димитър Кьосето. Дончо ги нападнал и се почнало сражение. Чернопеев, Кръстю Асенов и Андрея Докурчев отишли в с. Лешко да съберат милиция. „Ще ги пазим, докато можем, докато сме живи“, било решението на четата. Жените също не искали по никой начин да попадат в чужди ръце.

Димитър Кьосето бил оставен да пази жените в зимника. Сутринта настъпило затишие и те решили да излязат и отидат към Лешко. Като приближили Лешко, заловили един селянин, който им казал, че Черният и Кръстю са в Лешко. След малко се събрали пак всички. Почти през цялото време четата със жените се движила в Горноджумайско: през есента — в селата от дясната страна на Струма, а през зимата — от лявата — в с. Сърбиново, Кресна, Влахи, Ощава и др. Войводата се разпоредил да се достави шаячна материя, за да се направят на жените топли дрехи. Наближило времето Цилка да ражда, мис Стон съобщила това на „добрия човек“ (Яне Сандански — Старика) и той се разпоредил да се доставят необходимите неща за бебето.

След няколко дни една бохча с вълнен плат, един топ американ, игли, конци, копчета и др. били предадени от войводата за мис Стон и Цилка. За няколко дни жените приготвили всичко за бъдещия човек, като прекарвали времето си по-леко в работа.

Детето се родило при лоша обстановка на 3 януари 1902 година 10 часа, здраво и хубаво. Още като забелязали, че приближава времето — часовоят-четник напуснал колибата, повикал една стара баба за акушерка. Най-добре обаче била запозната с акушерството Цилка. Затова тя сама нареждала всичко. Само след 2 часа детето се родило. Още по-преди било уговорено, ако е момиче, да се кръсти Елена, ако е момче — Войвода. Новороденото било момиче и го кръстили Елена.

Всички се зарадвали за благополучното раждане. Всички четници се събрали и един по един влезли да честитят на

майката и на мис Стон, а след туй напълнили „кратунката“ с вино и пили за здравето на новороденото. Картината била мила и сърдечна. „Само артистът би могъл да представи и възпроизведе тази мила картина“ — казвала после мис Стон.

ПРЕГОВОРИТЕ ЗА ОТКУПА

През лятото на 1901 г., когато стана залавянето на мис Стон, бях в Разлог. Разбрах, че тя е заловена от организацията. Дойде време на занятията в университета и аз заминах през Айгидик, Рилския манастир, Дупница за София.

В София тогава имаше доста протестанти от Разложко, които често ме подпитваха по залавянето на мис Стон. Аз разбира се винаги казвах, че нищо не зная. Един ден ме извика К. Т. Бояджиев, родом от с. Баня, Разложко, близък познат на мис Стон и Цилка, и много сериозно и предпазливо ме запита дали не зная нещо за залозените жени и настоятелно ме моли да му услужа, като ми предложи да замина за Разлог и да проуча каквото мога. Той поиска на другия ден пак да се видим. На втората среща аз се съгласих да замина за Разлог, за да науча нещо по пленяването на мис Стон. Заминах, като си определихме начин за връзка с него. Всичко това ставаше само между нас двамата.

Заминах, но стигнах само до Дупница. Там отидох у бай Колю Малешевски. Разправих му всичко и той одобри да се започнат преговорите. Същия ден съобщих на Бояджиев, че съм влязъл в дирите. Бай Колю написа писмо, изпрати куриер до четата в Горноджумайско. Подир два дни пристигна Кръстю Асенов с писмо и пълномощно. Това беше вече трето тяхно писмо.

Аз взех писмото и пълномощното от Кр. Асенов и потеглих за София. Щом пристигнах, предадох писмото на К. Т. Бояджиев, а пълномощното скрих в Борисовата градина¹ под мостчето до боровата гора. Много добре направих, че бях скрил пълномощното, защото през нощта ме обискираха и откараха в полицията. Нищо не намериха, иначе беше лошо. Сутринта ме пуснаха. К. Т. Бояджиев предаде писмото на Касърова, а тя чрез Бахметева, жената на руския дипломатически представител — на Дикинсън, американски консул в София, който беше се върнал от Цариград като пълномощник да води преговорите. Така се започнаха преговорите.

Пълномощното имаше следното съдържание:

„Даваме настоящето пълномощно на причосящия, член от четата, в чиито ръце сме пленници, върху основание на онова, което по-рано му

¹ Сега Парк на свободата.

бяхме издали с право да получи искания от нас откуп и с власт да третира въпроса за нашето освобождаване, догдето се свърши окончателно.
За здравина прилагаме саморъчните си подписи:

Македония, 17 декември 1901 г.

Ел. Стон
Кат. Ст. Цилка“

Касърова от Придворната книжарница отпрати до мис Стон писмо¹ със следното съдържание:

„Драга ми како Стон. Досега Вие трябва да мислите, че приятелите Ви са Ви забравили, но помнете, че когато някога пак бъдете при нас, Вие ще намерите, че истинските Ви приятели са се старали да извършат всичко, що са могли за Вас и повече от това. Бог е вложил желание в сърцата на други, които никога не са Ви познавали, да работят, може би, усърдно за Вашето избавление. Ние работим и се молим денем и нощем за Вас. Вашата и моята приятелка в Пловдив получи писмо от г-жа Атвуд. Братята Ви и майка Ви са добре, но много загрижени за Вас. Майка ми и трите ми момчета са добре. Молят се и постоянно приказват за Вас. Бог да бъде с Вас.

Моля, пишете на същото писмо със собствената си ръка каквото има да ни кажете, и ако е възможно, за състоянието Ви и изпратете ни го назад със същия човек, който Ви го донесе.“

С надежда да Ви видя скоро, съм с любов твоя малка сестра.“

Това писмо беше изпратено на мис Стон. Когато носителят на писмото се завърнал при четата, попитал мис Стон: „Познаваш ли този почерк?“ Тя каза веднага, че е на Касърова от Придворната книжарница. Радостта била голяма, обаче преговорите не вървяха.

Кръстю Асенов пристигна в София и се настани у мене в таванската стая на улица Пирот. На другия ден се представи лично на Дикенсън, като му заяви:

„Ида от името на разбойниците и искам в най-скоро време да ми внесете 25.000 лири турски, иначе не отговарям за последствията.“ Дикенсън стана, потупа го по гърба и му каза: „Вие не сте разбойник, а революционер“. Преговорите не се свършиха. Кръстю беше много ядосан и фучеше от яд.

Срещата беше в хотел „България“. Като тръгнахме по улицата, бе студено и мрачно, зимна нощ. Проследи ни един таен полицай. Аз вървах напред, полицаят подир мен и на ул. Морава Кръстю Асенов го хвана със здравите си ръце, тласна го на земята, удари му няколко юмрука и му каза: „Иди сега казвай дето искаш, но мисли...“ Какво направи агентът, не зная, обаче нищо не последва.

Преговорите много се затегнаха, но не прекъснаха. Дикенсън замина за Цариград и остави свой пълномощник да продължи работата. Мис Стон изпрати и апел към народа в Североамери(канските щати, за да се съберат парите и внесат на пленителите.

¹ Писмата са възстановени по памет. — Бел. автора.

След дълги перипетии, най-после преговорите се свършиха на 10 януари 1902 г. и на 12 януари представителят на четата се завърна с писмо до Стон и Цилка, в което пълномощникът на Дикенсън им съобщаваше, че са се споразумели на сумата 14,500 лири турски. За да се увери, че са здрави и живи, той ги моли да му напишат на гърба на писмото някой неща, за които никой не можеше да знае.

Ето писмото:

„Декември, 1. 31. 1901 г.

Г-н И. Х. Хаус,

Като пълномощник на г-н Дикенсън да правя преговори с разбойниците за откупуването на г-ца Стон и г-жа Цилка, чрез настоящето свидетелствуваме следующото:

1. Представителят отстрана на разбойниците с едно пълномощно, подписано от г-ца Стон и г-жа Цилка, и аз, пълномощник на г-н Дикенсън, се съгласихме, че пленниците ще се освободят, като за тях се плати събраната за тази цел сума 14,500 лири турски.

2. Касателно точното място и начина за даване откупа и освобождаването на пленниците, вече ще се съгласите с оногиз, който Ви донесе това писмо; той има това право.

3. За да се уверите, че пленниците са живи и добре, това мое писмо ще се представи на г-ца Стон и г-жа Цилка, за да пишат и те саморъчно на другата страна на него и след това да се предаде на нас.

4. Копие от това писмо Ви пращам и по пощата.

5. Парите могат да се платят и в наполеони.

Г-н Хаус, приеме най-добрите мои благопожелания с моя подпис.“

На другата страна има тези думи:

„Г-ца Е. Стон, напиши няколко реда за някои неща, случки или имена които вие и г-н Хаус знаете.“

Мис Стон направила следните бележки:

„Миналата нощ в сънищата си още се разговарях с г-жа Хаус и я питах дали помни, че без малко дни шест месеца са се изминали, от когато аз поздравих фамилията Ви при отиването ѝ във Франция. В този свет неделен ден това писмо се даде от одного от пленителите ни, който току-що е пристигнал от София. Г-н и г-жа Хаус пристигнали ли са? Тъй също и любезните ни, които лани отидоха в Америка. Сърцето ми често е със съработниците ни в Солун и други места в областта. Много ми е жалко за страданията на Райно Георгиев. Дано Бог благослови работата си, особено през молитвената седмица.

Със сърд. поздрав: Ваша съратница Е. Стон.

Събота, веч. януари 1902 г.

Декември, 22, Елена Г. Цилка се роди. Всичко бе добре с детето и майката чрез чудната божия милост.

Е. Стон.“

Второто писмо до Хаус:

„Драги д-р Хаус. Благодаря Ви за писмото Ви от 17 того, което току-що получих. Радвам се да чуя добрите новини от дома и Вашата фамилия, но от друга страна ми е жалко, че даже съм в ужас за думите

Ви: „Аз ще се старая да убедя човеците, които държат парите, да се съгласят с предложенията на разбойниците“. Не сте ли приели писмото на представителя на консул Дикенсън в София и писмото, което аз прати-х за него, подписано от г-жа Цилка и мене? Посредникът казваше, че Вие се упълномощавате да заплатите уговорената сума 14,500 л. т. Тогава защо е това бавене? Ние всякога очаквахме завръщането на човеците, изпратени до Вас, за да чуят радостната вест, че ние най-после ще се освободим, но вместо това, ние трябва да чакаме още по-големи страдания и опасности.

Сега пленителите ни ми заповядаха да Ви пиша това последно писмо и да Ви кажа, че ако не се приемат техните предложения и то без забавяне, те ще се откажат да приемат намалената сума и ще настояват за първоначалната сума 25,000 л. т. Те, най-после, от съжаление за г-жа Цилка и мене, като жени, които страдат, особено от това пленство, се съгласиха да получат по-малката сума, но приятелите ни продължиха страданията ни до 5 месеца и след това ги продължават.

За любовта Божия ще моля да вярвате всичкото, що Ви писах в първото си писмо. Относително уверението, което имам в онези, които дохождат при Вас от страна на пленителите, че те ще се стараят да изпълнят всяко задължение, което може да направят пред Вас.

Ние Ви уверяваме, че няма друг начин за изобавлението на живота ни. Прочее, действайте, както бихте сторили, ако ваша сестра или дъщеря би била на нашето място.

Смилете се за нещастното дете, което през първите осемнадесет дни на живота си е било принудено да пътува три пъти в крайна опасност за себе си и майка си. Имайте милост и към мене, ако е възможно. Никой не може да познае човеците, които ги държат. Ние се чудим на търпението им до сега по тази работа. Знаеш, че нашият живот до сега е запазен само чрез съжалителна любов Божия.

Тук Цилка възнегодува от бавенето, грабва перото и написа:

Кои са онези, които дръзнуват да станат причина за продължение на страданията ни? Те са или човеци без никакво хуманно съчувствие към безпомощните, или нямат никаква християнска любов в сърцата си. Желала бих те да имат само за един месец страданията, които ние теглим почти пет месеца. Не могат ли те да съчувствуват на малката ми дъщеря, която е постоянно в беда. Очите ни отакоха от пушек, който е постоянно като облак в стаята и аз едвам мога да говоря от него. Това не е стая, а дупка. Въобразете си мъките ми, като виждам малкото ми да страда. Човеците, които имат парите, ще чакат може би догдето ние умрем. О, д-р Хаус, моля Ви, действайте бързо.

Със сърце преизпълнено със скръб:

Кат. Стеф. Цилка

Като ми върна перото продължавам: никой няма право да задържа парите, които са били дадени преди много време от любимите ни и други, които съчувствуват на нас. Пленителите много са се раздразнили от това бавене на преговорите и настояват да Ви пиша. Да не очаквате вече друго писмо от нас, ако сега не свършите работата по освобождението ни.

С любовен поздрав на Вашата фамилия и всички приятели в София, и другаде.

Ваша приятелка и съработница: Ел. Стон

След няколко дни е било получено последното писмо:

„Г-ца Ел. Стон,

Драга ми съработнице, сърцата ни са дълбоко трогнати от твоите думи и онези на г-жа Цилка в последното ѝ писмо. Радваме се да ви кажем,

че ние сме вече убедени от предишното ви писмо и от свиждането с носителите му, тъй щото бяхме решили да приемем условията на разбойниците. Крайно скърбим, че когато работехме с неочаквана бързина да свършим работа, ние посрешнахме от страна на правителството препятствия, които едвам победихме. След неколкодневни усилия ние успяхме да получим от самия султан заповед, щото военната и гражданска власт да ни улеснява в работата ни — тоже заповед, щото те да ни дават каквото можеше да ни дотрябва за следване на делото, тъй щото се надяваме, че по възможност ние в най-късо време ще можем да разменим нужните книжа, щото най-после да можете да се освободите. Сега сме предали на разбойниците парите — 14.500 лири турски и сме получили вашата разписка за тях и като се осланяме на честната дума на носителя на нашето писмо, ние очакваме да ви видим скоро. От тук ние отиваме за Серес и там ще ви очакваме с голяма радост. С искрен поздрав и усърдно желание очакваме часа на избавлението ви. Дано бог ви запази и има милост към вас,

Верни ваши: Х. Хаус, В. В. Пит, А. А. Гарджуло*

Като получили това писмо, Стон и Цилка много се зарадвали. Получили писмо също и от едного от пленителите, с което им съобщавал, че получили парите.

След свършването на преговорите с Хаус, Пит и Караджуло, трябваше да се намери начин, удобен и безопасен, за предаване на парите. Парите били готови и тримата американци потеглили от Солун през Сер за Горна Джумая и оттам — за Банско. Те били придружавани от войска-кавалерия, начело с офицери. Имало и няколко души кореспонденти на чужди вестници. Всички турски власти били длъжни да им съдействуват.

Като пристигнали в Банско, комисията се настанила в протестантския общински дом където стоварили и парите, поставени в сандъци, по 2000 л. т. в кожени кесии.

Хаус познавал много от банскалите. Дядо Костадин Петканчин му се представил, че е изпратен от непознати хора да получи парите. Той имал доверие на него и веднага се съгласил тайно да предаде парите. Хаус ги предава на дядо Костадин. Така парите били пренесени и предадени на организацията, без да разберат турците. При вземането на парите бил и Сандански.

След предаването на парите, Хаус напълнил сандъците с олово и ги закарал дори в Серес, за дето заминала войската и комисията.

След като взели пред вид, че е опасно да се държат толкова пари, ръководителите на организацията решават да ги изпратят в София. Товарят ги на 2—3 коня с няколко пътника, потеглят от Банско—Якоруда — гара Бялово и оттам по железницата до София. В София парите бяха скрити у Анг. Страшимиров, Д. х. Димов, д-р Събка Асенова, сестра на Кр.

Асенов, у Ст. Урумов, телеграфист, по 4.000 лири, и в Пловдив у Мих. Бояджиев 2.500, докато се завърне Г. Делчев. Решението бе да се предадат на Г. Делчев. След известно време Гоце се завърна в София и заедно с Туше Делииванов и Гьорче Петров ги изразходвали за нуждите на организацията.

КАК СТАНА ОСВОБОЖДАВАНЕТО НА ПЛЕНЕНИТЕ ?

Като се свършиха преговорите и се взеха парите, даде се нареждане в най-скоро време да бъдат освободени жените. Това, обаче, не можа да стане тъй бързо и лесно, защото имаше преследване от турците и желание да вземат пленниците други. От 12. I. до 10. II. 1902 г. продължи пленничеството на жените, въпреки че се желаше от едната и от другата страна да се свърши този въпрос. С освобождаването им били натоварени Чернопеев и Андон Кьосето. Черният ги придружил до р. Струма и от там Ан. Кьосето с няколко четници продължил пътя от Лешко в с. Раѝмловци, с. Митрушинци, планината Готен — с. Нивичене — Муртино, чифлика, с. Градошарци, Струмишко, дето бяха оставени пред черква а. Сбогуваха се, дадохъ им се напътствия и се оттеглиха на височината, отдето следяха що става.

Цилка оставила мис Стоп с детето в селото, намерила един мохамеданин албанец, съобщила му кои са и той дошъл и им помогнал да пренесат дрехите и дисагите. Влезли в селото, отпочинали и след това с кмета, слугата му и албанеца на два коня потеглили за гр. Струмица, на един час от селото.

В Струмица пристигнали рано и отишли право в къщата на протестантския проповедник. Пътуването от с. Ощава до Струмица било много трудно и мъчително. В Струмица, в къщата на проповедника, ги посрещнали весело, радвали им се, особено на бебето. Проповедникът бил на черква и като му казали, веднага дошъл в къщи. Телеграфически уведомил Хаус в Солун за избавлението им, също и приятелите в Цариград и София.

Отстрана на каймакамина се явил човек, за да ги разпита. По-късно се явил и самият каймакамин със същата цел. Солунският валия наредил пленниците веднага да заминат за Солун, но понеже били изморени, останали още един ден. Пристигнал от Солун д-р Хаус, кореспондентът на лондонския в. „График“, г-н Мауди и др. Мауди изпраща телеграма в редакцията, а мис Стоп на малкия си брат. На другия ден тръгват за Солун и по пътя ги посрещат мъжът на Цилка и господин Халоей.

В Солун били посрещнати тържествено и настанени в дома на г-н Хаус. Много кореспонденти се изредили да ги фотографирват и разпитват.

През време на пленничеството Мис Стон и Цилка се държаха отлично. Те обикнаха хората от гората и ако отначало само одного наричаха „добрият човек“, в края за тях всички бяха „добри хора“. Американските консули и комисията изложили в обширни доклади, че мис Стон и Цилка са заловени в Македония, че там са държани от пленителите им, там са платени парите, всичко ставало на турска територия. След известно време мис Стон замина за Америка. От Америка тя издействува пълна амнистия на всички по това дело и със сказки пропагандира македонската кауза.

Голяма заслуга в това дело имат: 1) Разложкият ок. комитет начело с Димитър Лазаров; 2) четата, водена от Яне Сандански, Чернопеев, Кр. Асенов, Андон Кьосето и др. момчета, които въпреки големите лишения, издържаха до край; 3) Ангел Мазнеов, ръководител на Градево, който даде голямо съдействие, и др. ръководители — селски и градски; 4) Никола Малешевски, К. Т. Бояджиев, Касърова, Бахметиева, Дикенсон; 5) околийският комитет в Горна Джумая, начело с учителя Сава Михайлов.

РЕВОЛЮЦИОННОТО ДВИЖЕНИЕ В СЕРСКИЯ РЕВ. ОКРЪГ ПРЕЗ 1902 г.

След приключване „аферата“ мис Стон, Яне Сандански и Кр. Асенов, които временно бяха в София, решиха да се върнат отново в Македония и да продължат агитациите между населението против върховистите, които се готвеха да влягат наскоро въстание. Формираха се две чети от по 12 млади интеллигентни четници и заминаха за Македония. Едната се водеше от Яне Сандански, а другата — от Кр. Асенов. През Кюстендил четата на Кр. Асенов се насочи към десния бряг на Струма, а четата на Сандански — към левия бряг. Маршрутът на четата на Сандански беше следният: с. Маролево и Градево, Горноджумайско, от там тя се прехвърли в Разложко и посети селата Добърско, Годлево и Банско. Тук Сандански се срещна с местната чета и размени мисли с ръководителите и изобщо с местните дейци за предстоящата борба с върховистите. Сандански агитираше главно против искането на върховистите да се повдигне веднага въстание, като изтъкваше, че населението не е подготвено за една такава акция, няма достатъчно оръжие и запаси от хранителни продукти. След 3-4 дена престой в Банско, Сандански с четата през Пирина се прехвърли в своя район Мелник. Той обиколи всички села

в Мелнишко, където проведе същата агитация. Сандански повика неврокопския войвода Атанас Тешовалията със секретар Куслев, и Демирхисарския войвода Дядо Илия, с които също така размени мисли по предстоящата борба и изработиха план на действие. Посочих по-рано как се развиха събитията с тъй нареченото „Джумайско въстание“ на върховистите от септември—октомври 1902 г.

През същата 1902 г. Гоце Делчев за втори път предприе обиколка из Източна Македония. При обиколката си из неврокопските села Гоце поиска да посети и гр. Неврокоп. Ето какво писа по този случай Ив. М. Бележков (Асен), тогава ръководител на Неврокоп:

„През пролетта на 1902 г. Делчев, обикаляйки Източна Македония, пожела да влезе в Неврокоп. Макар за нас челниците на организацията в този град това влизане да беше цял подвиг и беше невъзможно. Обладан с присъствие на духа и вяра в себе си, той бе убеден в превъзможване на мъчнотите. Ръководното тяло, уведомено за това намерение на Делчев, се съгласи и взе мерки, за да се улесни влизането му. Нужно беше да се обмисли добре начинът, пътят и времето на влизането и най-удобната квартира. За най-подходяща квартира се определи тази на учителите, които живееха в едно външно помещение на митрополията, така наречения „Селямлък“ (гостната стая на бившия стопанин Тефик бей, от когото беше купено митрополитското здание). На определената дата трима учители излязохме на среща, за да въведем в града скъпия и желан гост Гоце, който бе страшилице за враговете. Посрещнахме го. Гоце бе с един четник — Мерджанов (по-после обесен в Одрин). Минахме по криви улици, за да избегнем среща на врагове, но когато вече приближихме, насреща ни едно непознато лице добре ни изгледа и то подозрително, като виждаше пет души, от които двама в комитски дрехи, да влизат в нощна доба в митрополитското здание. Всички предположихме, че е турчин, който отива рано в кафенето и ще разправи за виденото. Допуснахме, че ще се яви афера, затова решихме с Гоце и Мерджанов заедно да променим квартирата. Съгласихме се да се настанят у Лазар Бенин, добър патриот. Решено, свършено. Гоце, преоблечен като тежък търговец, а също и другарят му, вече на съмване се настанаха в новата квартира. През деня очаквахме най-лошото, обаче нищо не последва. Вечерта гостите отново се върнаха в учителското помещение, гдето устройохме събрание на видни млади и стари членове на организацията, пред които Гоце държа своята апостолска беседа, в която изтъкна с пламенни слова тежкото положение на роба и необходимостта от постоянна и непрекъсната борба срещу петвековното турско иго и турския феодализъм. Само единодушието и постоянството в борбата ще ни донесе свободата на Македония. Особено внимание Гоце обърна на аграрния въпрос. Народът трябва да си вземе земята от бейовете — каза Гоце. Всички присъстващи изслушаха с внимание и увлечение искрените и пламенни слова на чутовния бунтовник и апостол на свободата. Всички след изслушване на беседата, ободрени и с по-възвишен дух и вяра в бъдещето, се разотидоха по разни пътища по домовете си. Гоце престоя до вечерта на другия ден и отново продължи своя предначертан път да обиколи селищата в Източна Македония и да буди съзнание в народа срещу вековния тиранин. Срещата на Делчев с неврокопчани възпламени и у стари, и млади родолюбиви чувства за борба.“

След като стана известно солунското решение за общо въстание, Гоце Делчев замина за Солун, за да се срещне там със завърналия се от заточение Даме Груев и да настоява пред него за отменяване на поменатото решение. Споразумели се, в Серския окръг организацията да се ограничи само със засилени четнически действия и атентати. След срещата на двамата големи водачи, Гоце се завърна пак в Серско. Но както е известно, на 21 април той падна убит в сражение при с. Баница, заедно с войводата Д. Гошанов и още четирима четници. Останалите живи негови другари, начело с Димо х. Димов, пристигнаха в Пирина, в местността Конарско, посрещнати от разложката чета на Симеон Молеров и Иван Вапцаров. Димо х. Димов със съкрушено сърце разправи в подробности за смъртта на Гоце. Всички бяхме потресени от голямото злощастие. Всички съзнавахме каква голяма загуба бе нанесена на революционното движение.

След срещата в Конарско, на мене бе възложено да придружа Димо х. Димов до границата. Стигнахме границата без каквито и да било преめждия. След това аз се върнах в разложката чета.

В първите дни на м. юни трябваше да придружа до границата и П. К. Яворов и Н. Наумов.

В началото на 1903 г. Яворов беше в четата на Яне Сандански. По това време и Гоце Делчев обикаляше окръга. П. К. Яворов се присъедини към Гоце, обиколиха Мелнишко, Демирхисарско, Неврокопско и Разложко. В тази обиколка те направиха ред събрания с по-видните деятели на ВМОРО. Едно от решенията на последвалия окръжен конгрес бе да се издава хектографиран лист „Свобода или смърт“ в Пирина. Определи се за редактор Яворов, а за редакция – пещерата „Капето“, Демирхисарско, в планината Али Ботуш. Пристъпи се към работа.

Първият брой на „Свобода или смърт“ излезе на 10. II. 1903 г.; след това Гоце Делчев замина за Солун да се срещне с Даме. Яворов издаде около 15 броя на „Свобода или смърт“, който излизаше седмично. В тези 15 бр. на в. „Свобода или смърт“ бяха поместени редица статии и напътствия за организационните чети и легални дейци и сведения за лошите отношения на турската власт спрямо населението. В няколко броя Яворов помести няколко статии за участието на македонските жени в борбата за свободата. В бр. 9 от 6. IV. 1903 г. Яворов помести своето стихотворение, посветено на Гоце Делчев.

Ден денувам — кътища потайни,
Нощ нощувам — пътища незнайни ...

Смъртта на Гоце се отрази извънредно зле върху душевното състояние на Яворов, който имаше силна вяра в Гоце и му беше най-близък приятел. После той написа биографията на Гоце. Поради загубата на Гоце и поради подготовката за Илинденското въстание, направиха се ред събрания във всички околии на Серския революционен окръг, а след това — околийски конференции, в които се обмисли планът за бъдещите действия през време на очакваното въстание.

С конгресно решение Яворов и журналистът Никола Наумов бяха изпратени в България със специална мисия по уредбата на революционна литература и редовните пощенски съобщения чрез специални куриери.

На път за България Яворов и Наумов пристигнаха в Банско през първите дни на м. юни 1903 г. Тука бяха и разложките чети на Симеон Молеров и Иван Вапцаров. Между четите и легалните ръководители на Банско и околията, в присъствието на Яворов и Наумов, стана съвещание за бъдещата дейност на революционните чети в Разлога. На мене бе възложено да придружа Яворов и Наумов до Рилския манастир. В разстояние на два дни влязох във връзка с местните организации и бе уреден канал за преминаването от Банско за Рилския манастир. На 5. VI. 1903 г. през нощта потеглихме от Банско за с. Годлево. В 2 часа сл. полунощ ни посрещнаха годлевските куриери Гьоре Калоянов и Стою Лазаров, които ни съобщиха, че в селото не може да се влезе поради присъствието на войскава част. Отведоха ни в Годлевската планина при Станково Лъко. Точно при изгрев слънце пристигнахме при Студения извор. Тук денувахме. Куриерите се завърнаха в Годлево. Яворов през деня допълни някои свои бележки и ни чете „Хайдушки песни“, написани в Пирина. Куриерите на обед не ни донесоха храна. Намерих стария революционен деец Марко Кьосев, който пасеше стадото си. Помолихме го да ни донесе храна. Каза ми, че хляб няма може да ни даде мляко, но нямаше съд. Послужихме си с мушамената качулка на Яворов. Бай Марко след малко издои овцете и я напълни с мляко. Всички с удоволствие пихме мляко от качулката и уталожихме глада си. През деня се изкачихме на Келяз камък, от гдето се виждаше Пиринът и цялата Разложка долина. Яворов говореше с възхищение за хайдушките поляни на Пирина, гдето всяка долчинка и връх са свързани с някое дело на

македонските хайдути и революционери. Вечерта пристигнаха куриерите и ни донесоха храна. Към 8 часа потеглихме. В 10 часа си починахме на върха Чало. Лунното осветление на величествения Пирин и песента на Стою Лазаров подеждваха силно на Яворов и той въодушевено започна да говори за бъдещите борби на роба и за свободата, която ще настъпи.

При съмване прехвърлихме границата и влязохме в пределите на България. Пътуването беше много трудно, особено за Яворов, който често падаше, ставаше, но ох не казваше и с търпение понасяше негодите. След обед пристигнахме в Рилския манастир, дето монахът Паиси ни посрещна и настана в една от манастирските стаи. Яворов поиска и Паиси ни отведе в манастирската библиотека, която разгледахме, а след това ходихме в килията на Неофит Рилски и в пещерата на Иван Рилски. Яворов и Наумов останаха в манастира, а аз и куриерът потеглихме обратно за Разлога. При раздялата Яворов заяви, че скоро ще се върне. Той изпълни това свое обещание.

РЕВОЛЮЦИОННИТЕ ДЕЙСТВИЯ В РАЗЛОЖКО ПРЕЗ 1903 ГОДИНА

Датата за решителни действия приближаваше. През пролетта на 1903 г. напуснах своите занятия в университета, срещнах се няколко пъти с хората на задграничното представителство и заедно с войводата Симеон Молеров трескаво започнахме да организираме новата чета за Разложко. След неколкодневно тичане ние бяхме готови. Тръгнахме в ранна сутрин в началото на м. март 1903 г. Времето беше хубаво. Потеглихме за Самоков, някои пеша, други с кола. В Самоков престояхме само един ден. На другия ден потеглихме по Бели Искър за Демир Капия, цето два дни се упражнявахме в стрелба, хвърляне на бомби и пр., а на третия ден вечерта стигнахме в Демир Капия, минахме турско-българската граница и се спуснахме към Разложко в землището на с. Белица. Спряхме се при Семково, една дивно хубава местност, сега вече курорт. Тук войводата изпита нашата решителност и нашата подготовка за бой, като ни обади, че наблизко уж имало турска погтера. Цели три часа ни измъчва по хълмовете и по долините, за да види доколко сме издържливи.

Вечерта потеглихме за Пирина. При лунно осветление минахме хубавата Разложка долина и преди зори стигнахме в Банско. Още същия ден започнаха да дохождат селяни. Всички сърдечно се поздравляваха и целуваха. Съединихме се с

местната чета. Околийското и градското ръководни тела също се явиха и разменихме мисли върху бъдещата ни работа.

Въпросът за въстание бе вече решен, но датата не се съобщаваше, а се говореше да сме готови. Времето от началото на м. март до 24 септември прекарахме в усилена агитация по селата, организиране на бойните сили, пренасяне на оръжие, обучение в употребата на оръжието.

Понеже Разложко бе най-важният канал за целия Серски революционен окръг, то четата, пък и населението бяха заети с превеждане на чети, с превози на оръжие, пренасяне на организационната кореспонденция и пр. Често цялата чета отиваше да ръководи пренасянето на оръжие. Събирахме от селата по 100–120 души и отивахме в Рилския манастир, Рибните езера или други пунктове, вземахме оръжие и се връщахме в Пирина, от дето последното се препращаше за другите райони — Мелнишко, Неврокопско, Серско.

За изработване плана на действията бе свикан окръжният конгрес. Той се състоя в началото на м. септември — в Пирина, в местността „Белемето“. Конгресът се председателствуваше от Димитър Стефанов. Имаше делегати от всички околии на окръга. От Разлога за делегати се изпратиха Д. Лазаров и Сим. Молеров, придружени от Милуш и Александър Колчагов, Борис Голев и др. Делегати бяха още дядо Илия Кърчовалията, Яне Сандански, Александър Радославов и др. В конгреса се взеха следните решения: 1. Революционните действия да почнат от южната страна на окръга — Демир Хисар. Реши се да бъде направен атентат на моста на р. Струма. 2. Навсякъде да се прекъснат телеграфните съобщения. 3. Постепенно четите в задружни действия да влязат в сражения с турската войска. 4. Съгласно препоръката на задграничното представителство и искането на върховистите да се действа заедно с тях и то при следните условия: върховистките чети да се подчиняват на решенията на Централния комитет, респ. на разпорежданията на Серския революционен комитет — бе постигнато споразумение с представителите на върховистите: генерал Цончев, полк. Янков, Любомир Стоенчев и Йордан Стоянов.

След завръщането на делегатите, свика се околийска конференция в Банско. Имаше делегати от Банско. Разлог (Мехомия), Бачево, Годлево, Добринище, Белица, Якоруда, Баня, Елешница, Горна и Долна Драглища. Делегати бяха следните лица: от Банско — Д. Лазаров (председател на конференцията), Симеон Молеров, Кочо Молеров, Иван Вапцаров, Борис Голев, К. Колчагов; от Мехомия — Владислав Каназирев,

Петър Личинов, Иван Юруков, Владимир Каназирев и др.; от Бачево — Коста Атанасов; от Годлево — Симеон Костадинов, Лазар Томов и Петър Георгиев; от Баня — Иван Груев и Никола Куриерът; от Елешница — Иван Чочев; от Добри- нище — Иван Четникът, Коце Бозов, и от Долна Драглища — Никола п. Иванов.

На конференцията се взеха следните решения: 1. Революцион- ните акции да почнат на 14 септември (Кръстовден). Всички сили да действуват от Пирина и Рила. Предварително втрѣ в Мехомия да влязат четници и да действуват с бомби и ди- намит, с цел да се превземе градът; 2. Прекъсване на съоб- щенията, запазване на проходите и нападения над турски вой- скови отделения и гарнизони. За горско началство бяха из- брани: Димитър Лазаров, Кочо Молеров и майор Шипков; 3. Избраха се и войводи за всички селища, според броя на въоръжените сили. Конференцията се закри и всички зами- наха за местата си с нареждане за усилена организационна дейност.

Освен срещите с Хаджидимов и Яворов, за които по-рано споменах, разложката чета има и други срещи. Такава среща се състоя с Яне Сандански, който замина с голяма чета за Мелнишко. Той прекара 2—3 дни в Банско и има среща с ръководителите и с местната чета, с които обсъди плана за бъдещата революционна дейност. Също така през Разложко минаха четници за Демирхисарско, за да се присъединят към тамошната чета, на която беше войвода старият револю- ционер дядо Илия Кърчовалията. Разложката чета влезе във връзка и с войводите на Неврокопско — Атанас Тешова- лията, Калиманцалията и др., с които също бяха разменени мисли във връзка с предстоящите революционни действия. Но най-голямо значение имаха срещите на разложките ръко- водители и разложката чета с върховистките чети.

Сраженията на четите в Пирин, Мелнишко, Неврокопско, Сер- ско, бяха зачестили; бежанци и ранени четници започнаха да при- стигат в Разложко преди въстанието. Това подеждуваше зле върху духа на разложкото население.

Въстаническите действия почнаха на 14 септември. До тая дата бяха пристигнали генерал Иван Цончев и полковник Ян- ков с 400 четници, разпределени в отделни чети под ръко- водството на офицери. Тук бяха: Димитър Зографов, Дими- тър Думбалаков, Никола Лефтеров, Христо Танушев и др. Генерал Цончев влезе в разбирателство с горското началство и даде подкрепата си, но изказа мнение да се измени планът.

Щабът се премести от Пирина в Рила над с. Годлево в местността „Св. Богородица“. Той нареди: 1. Влезлите в гр. Разлог (Мехомия) Владимир Каназирев, Владислав Каназирев, Петър Лачинов, Иван Юруков, Георги Кондев с юначни отбрани момчета да действуват вътре в града при даден сигнал. 2. За Бачево да заминат Коста Атанасов с местни четници, за да бомбардират джамията. 3. Сигналът за действие да се даде с бомбен атентат от група четници под началството на Димитър Зографов и Димитър Ботков. 4. Лазар Томов и Симеон п. Костадинов да отидат с 10 момчета и скъсат телеграфа между Баня и Разлог (Мехомия).

На 14 септември Димитър Ботков и Димитър Зографов не можаха да влязат в Разлог и хвърлиха бомби в края на града. Вътре в града на 14 септември се почна страшна сеч. В махалата „Крапата“ четниците се сражаваха ожесточено. Войската и башибозукът горяха и убиваха безпощадно. Тук геройски загинаха баща и син Исидорови. Същевременно започна и боят в „Дългата махала“, гдето паднаха геройски Иван Юруков, братя Илия Кулини, а бе ранен Георги Кондев. Турците удариха на сеч и опожариха 95 къщи и толкова плевни. Избити и изклани в града бяха около 45 души мъже, жени и деца.

Коста Атанасов влезе в с. Бачево, но при поставянето на динамита в джамията бе тежко ранен и в двете ръце. Войската и башибозукът изгориха 4 къщи, ограбиха всичко и избиха 10 души селяни—мъже, жени и деца. Сражението около с. Бачево продължи и на 15 с. м.

Лазар Томов и Симеон п. Костадинов скъсаха телеграфните жици между с. Баня и Разлог и ги хвърлиха в близката река.

На 16 с. м. турската войска и башибозукът нападнаха селата и ги ограбиха. За да се спаси, населението бе принудено да избяга в гората и после в България.

На 17. с. м, като отговор на турските золуми, се реши да се нападне войската в с. Белица и да се превземе селото. В местността „Св. Богородица“ в Годлевската планина остана Радон Годев с четата и Владимир Каназирев с другарите си, изтеглили се след страшна и упорита борба в гр. Разлог.

На 17 септември съединените местни чети и онези под водигелството на върховиста полковник Янков потеглиха за с. Белица. Те бяха открити от движещата се войска и още през деня се започнаха нападенията върху турските постове около Белица, а след това бе нападнато самото село. Четите навлязоха в селото, запалиха турската махала и превзеха ку-

лата. При нападението на Белица взеха участие като доброволци в четите на ВМОРО и русите Орловец, кореспондент на „С. П. Ведомости“, и Пърживалски, кореспондент на „Славянски юг“, които бяха възхитени от героизма на четите и изразиха това в ред статии в казаните вестници. Взе участие и Сергей Владимирович Тур, студент от ленинградския университет.

Новопридошли турски войски нападнаха Белица и влязоха в селото. Тук се започна борба между четници и турска войска. Последната опожари християнската махала, черквата и училището. В тоя бой паднаха няколко от четниците, а от турците много войници и башибозук. Всички селяни избягаха в България. Останалите в селото старци, болни, сакаци и пр., всички на брой 45 души, бяха избити от войската и башибозука.

Четите трябваше да придружат бежанците, понеже на постовете имаше войска. Водѝ се ожесточен бой на 18 и 19 септември между четите и войската при Семково. Четите разбиха поста и отвориха път на бежанците за България.

На 20 с. м. една част от четите, начело с Хр. Чернопеев, нападна Курудере. На 22 септември четата на Радон Тодев над местността „Св. Богородица“ в Годлевския балкан бе нападната от всички страни. След 5-часов бой Радон Тодев и 25 момчета загинаха геройски. Тук се водѝ най-страшният и упорит бой. На 30 септември Дим. Лазаров със 120 момчета наново се върна в Разлога, за да продължи борбата. След като мина Разложката котловина, при местността „Суходол“ (Скалата), бе нападнат от многобройна войска. Сражението продължи от сутринта до вечерта.

Всички изброени до тук революционни действия идат да посочат една основна грешка на революционното ръководство. Последното не изпълни определения боен план. Вместо да се задържи в Пирина с главните сили и от там да напраща нападенията над Разлог (Мехомия), то се премести в полите на Рила — Годлевската планина, „Св. Богородица“.

Бойните сили — четите, също се преместиха и приближиха до българската граница и почнаха да я преминават. Нападението над Разлог откън не бе смело. Бежанците от селата напълниха гората и напращаха да минат в България. Не бяха запазени проходите „Момина Клисура“ и „Предел“ и много войска премина от гр. Неврокоп за Разлог.

В другите околии на Серския рев. окръг станаха следните сражения:

Серска околия: 1. При Горно Фрацани — на 3 октомври; 2. При Мертатовска кория, на 3 октомври, четите на Николиев и Динката, 15 души, се сражавали с 300 души аскер; загинали 2 четници и 70 души аскер.

Драмска околия: 1. В Празалъка между с. Калапот и с. Горенци четата на Мирчо Кипров, с 12 души четници, имала сражение с турски аскер — 250 души; убити четници двама, между които самият войвода; 2. При с. Калапот, на 16 септември, четата под войводството на Гърчето, с 8 четници — срещу 300 души аскер. Преди в тая околия са действували М. Даев, П. Радев, аптекар, Чавдаров, Запрянов и др.

Неврокопска околия: 1. При с. Обидим — на 14 септември; 2. При с. Кремен — на 15 септември; 3. При с. Кремен, на 16 септември, съединените чети на Груйчин, М. Чаков и Ив. Даскалов — 200 души; паднали 5 четници и 70 души аскер; 4. При с. Доспат, на 25 октомври, съединените чети на Л. Стоенчев, дядо Илин, В. Генчов, Москов — 120 души, срещу 250 души аскер; 5. При с. Зърнево, на 26 октомври, войводата Ат. Тешовалията с 20 души — срещу аскер 200 души; паднали 4 четници и 20 души аскер (в тази околия се подвизаваха войводите Ст. Филипов, по-късно П. Милев и др.).

Демирхисарска околия: 1. При местността Спаноци (Голешевско), на 26 август, войводата Ив. Савов с 30 момчета — срещу 100 души аскер. Убити 2-ма четници и 5 души аскер; 2. При Ливадата — на 9 септември; 3. При Малки Пресек, на 12 септември, войводите Л. Стоенчев и дядо Илиа с 90 четници — срещу 900 души аскер.

Мелнишка околия: 1. При оброчището „Св. Троица“, на 31 август, съединените чети на Я. Сандански, Д. Стефанов, М. Чаков, Йордан Стоянов и Мълчанков със 150 четници водят бой срещу 800 души аскер и башибозук. Убити 3 четници и 75 души аскер; 2. При с. Пирин, на 1 септември, четите на Ив. Цончев, А. Янков, Манов, Паргалев и др. с 250 четници — срещу 300 души аскер; убити четници 7, а турци 50 души; 3. При с. Куклите — Пирийско, войводите Спиро Петров, певецът на Пирина, и К. Настев, с 26 четници — срещу 1,000 души аскер. Въстаници убити 15, между които войводата Спиро. Турци убити 72 души.

Горноджумайска околия: 1. При Бистришка долина, на 28 септември, войводите К. Настев и Ст. Костов, с 65 души четници, се биха срещу 250 души аскер; 2. В местността „Предел“, на 28 септември, четите на Йордан Стоянов и П.

Дървигов, 65 души, се сражаваха срещу 300 души аскер; 3. В местността „Добро поле“ съединените чети на Ст. Николов, Саракинов, Балтов и др., всичко 90 души, се биха срещу 600 души аскер.

СЛЕД ВЪСТАНИЕТО

След Илинденското въстание настъпи тежка зима. Бойните сили в по-голямата си част се прибраха в България, а с тях заминаха и много бежанци. Българската общественост прояви извънредно голяма отзивчивост към бежанците при тяхното настаняване и изхранване през паметната и извънредно люта зима. Потекоха помощи и от много далечни страни: облекло, хранителни продукти и пари. За тази цел бе избрана и една специална комисия. Нейната задача беше да събира и разпределя помощи за многобройните нуждаещи се бежанци от Македония.

След завръщането ми от Разложко след въстанието, продължих образованието си в Софийския университет. Продължих да членувам в общото студентско дружество и в македонското студентско дружество. Уреждахме вечеринки, утра, събрания, с цел да поддържаме контакт с емиграцията и да подпомагаме материално бежанците.

През същата 1904 г. на едно общо студентско събрание в университета се взе решение да се влезе в разбирателство със сръбските студенти на базата — образуване на конфедерация между България и Сърбия, като Македония бъде автономна и равноправна единица. Събранието избра една комисия в състав Григор Василев, Стилиян Чилингиров, Георги Матов от Велес, Костадин Бъждеков от Костурско и Лазар Томов. Последните трима бяха посочени от Македонското студентско дружество. Комисията влезе в преписка със сръбското студентство, което от своя страна също така бе избрало комисия. Двете комисии се срещнаха в Белград. В няколко заседания размениха мисли по големия въпрос, който ни интересуваше и беше обект на нашата дейност — обединението на българи, сърби и македонци в конфедерация. На идеята за автономията на Македония най-силно се противопоставяше Глиша Елезович, сърбин от Косово, който поддържаше, че Сърбия без Македония не може да съществува. Люба Йованович, австрийски сърбин, и Нешич с другарите си настояваха Сърбия да получи икономически излаз на Бяло море по долината на Вардар. Възприе се автономията на Македония. Същевременно решихме да станат общи

срещи на студентите от България, Сърбия и Македония в София и Белград, което и стана при голямо гостоприемство от двете страни. Тези хубави решения за братство и единство между южните славяни върху основата на пълно взаимно зачитане и равенство си останаха само пожелание, главно поради факта, че Сърбия и България се управляваха от шовинисти, които мечтаеха за хегемония на Балканите и за завладяването на Македония.

В края на учебната 1904-5 г. аз завърших университета и направих постъпки пред Екзархията за учителско място. На 31 август 1904 г. получих назначение за учител в педагогическото училище в гр. Сер. Реших да пътувам на кон от София до Сер. Тръгнах на 3 септември с маршрут София — Радомир — Дупница — Г. Джумая — Разлог — Неврокоп — Сер. Пътят бе дълъг, мъчителен, но не и отегчителен. Удаде ми се случай да мина красивия Къздервент от Разлог до Неврокоп и да се порадвам на грандиозния Пирин. Срегнах се с много хора, влязох във връзка с тях и това после ми послужи много в революционната ми дейност.

Наближихме гр. Сер, целият потънал в зеленина. Първи път видях маслинени дървета, смокини, кипариси и пр. Край града кафенетата бяха пълни с хора, излезли на прохладата.

Минахме през „Вароша“ и спряхме на Каракьойския хан, дето и ношувахме. Сутринта рано се опътих към пансиона, дето бях назначен за надзирател. В това време в Сер имаше мъжко педагогическо образцово училище, с директор А. П. Стоилов, книжарница на Ат. Ников, който бе убит от гърците. Пансионът бе в махалата Горна Каменица, в едно скромно здание. Педагогическото училище бе в центъра на града, както и черковно-училищната община. Между всички чиновници, учители и граждани имаше съгласие и сътрудничество.

Организацията през моето учителствуване в Сер се ръководеше от Л. Томов и Бл. Благоев, учители в педагогическото училище. Първият бе председател, а вторият секретар. Околийски войвода към 1905 г. бе Таската Врански.

Организацията развиваше усилена организационна дейност, не пропускаше обаче да се грижи и за икономическото положение на населението, а особени грижи проявяваше по аграрния въпрос. Земите в Серско поле бяха в ръцете на бейове, турци и гърци. Селяните бяха почти обезземлени, особено в полето, и работеха само за прехраната, на изполица или като ратаи. Мизерно бе положението им. Ето защо погледите ни бяха обърнати към аграрния въпрос, но не за-

бравяхме голямото значение на просветата, училища и църкви да се наредят във всяко село и всички да се снабдят със земя, да осигурят своя поминък — това бе програмата, планът на дейността-ни.

СЕРСКИЯТ ОКРЪЖЕН КОНГРЕС 1905 г.

Илинденското въстание донесе голямо разстройство в редовете на ВМОРО, но революционният дух сред масите не бе сломен и в скоро време борбата бе подета с нови сили. Първата необходимост след въстанието бе да се възстанови революционната мрежа, да се възстановят ръководните тела и възобнови организационният живот. За тая цел през 1905 г. се организираха околийски събрания, след това — окръжни конгреси, като подготовка за свикване общ конгрес на цялата Македонска вътрешна революционна организация. Дадено бе нареждане всеки окръг да избере своите делегати и към м. септември 1905 г. делегатите да се явят на определеното място, дето ще се състои общият конгрес на ВМОРО.

Серският окръжен комитет определи конгресът на окръга да стане в Пирина през м. юли 1905 г. Дивната местност „Белемето“ бе избрана да бъде сборният пункт на всички.

Конгресът се състоя. На него бяха представени всички околии със своите нелегални дейци и по двама легални. Делегати имаше от Серска, Демирхисарска, Неврокопска, Разложка, Мелнишка и Горноджумайска околии.

Дневният ред на Пиринския конгрес на серчани бе следният: 1. Доклад по положението на организацията в окръга от легалните и нелегалните дейци; 2. Отношение на организацията към турската власт и националните малцинства; 3. Аграрният въпрос; 4. Просветният въпрос; 5. Разпределение на бойните сили по околии; 6. Избор на комисия за резолюциите; избор на ръководни тела и избор на делегати за общия конгрес.

По първа точка, след изслушване на делегатите, се взе следното решение: да се засили организацията все повече, като се изтъкнат за ръководители достойни синове на Македония. По точка втора се взе следното решение: да се прави обструкция на всички мероприятия на турската власт и редовно да се дават сведения за извършените злодеяния и неправди спрямо християнското население. В организацията може и трябва да се приемат всички съчувственици, без разлика на вяра, народност и материално положение. По точка трета, аграрния въпрос, се реши: да се изкупуват имотите

на бейовете, като се гледа да се вземат на безценица. За това е необходимо навсякъде да се правят пакости на бейовете, та да се откажат от имотите си. По точка четвърта се взе решение да се предложи списък от организацията на екзархията и митрополита, за да бъдат назначени на подходящи места като просветни и революционни дейци най-добрите работници. По точка пета: разпределиха се войводите по околии, както следва: Разложка — Георги Скрижевски, Мелнишка — Яне Сандански, Неврокопска — Петър Милев, Демирхисарска — Стою Хаджиев, Горноджумайска — Ичко Бойчев. По точка шеста: избраха се трима души — Тодор п. Антоу, Лазар Томов и Илия Балтов, които да изработят резолюцията. Избра се окръжен комитет в състав: Лазар Томов, Владимир Благоев, Яне Сандански, Георги Скрижевски, Ат. Саев, Илия Балтов и Тодор п. Антоу. Избраха се и делегати за общия конгрес: Илия Балтов, Яне Сандански, Тодор п. Антоу, Лазар Томов.

ОБЩИЯТ КОНГРЕС НА ВМОРО В РИЛСКИЯ МАНАСТИР

На Рилския общ конгрес на ВМОРО присъстваха следните делегати: Битолски окръг — Дамян Груев, Гьорче Петров, Гьорги п. Христов, Павел Христов и Борис Сарафов; Скопски окръг — Дамян Груев, д-р Петър Кушев и Мише Развигоров; Серски окръг — Яне Сандански, Лазар Томов. Илия Балтов, Тодор п. Антоу; Струмишки окръг — Христо Чернопеев, Мануш Георгиев и Ив. Илиев; Одрински окръг — Климент Шапкарев, Лазар Маджаров и Стамат Икономов.

Конгресът се състоя в последните дни на м. септември 1905 г. в Рилския манастир, в килията на Неофит Рилски. Конгресът бе открит от Дамян Груев, който предложи да се избере постоянно бюро за ръководене на конгреса. Чрез явно гласуване и с пълно единодушие бяха избрани за постоянно бюро: председател — Дамян Груев, секретари — Илия Балтов и Климент Шапкарев. След това Дамян Груев прочете дневния ред: 1. Доклад от делегатите по миналата дейност на организацията в окръзите и околии; 2. Бъдещата дейност на организацията; 3. Уставът на организацията — устройство и управление; съдебен отдел; финансов отдел; културно-икономически отдел; 4. Литература и преса; 5. Отношение на организацията спрямо разните течения, спрямо пропагандите — легални и въоръжени, спрямо българската държава и Екзархията, спрямо отделни революционни групи вътре и вън от организацията; 6. Тактиката на организа-

цията; 7. Отчет по дейността на ЦК и задграничното представителство.

На конгреса бяха направени големи усилия да се запази единството на ВМОРО, което бе вече твърде много заплашено както от десницата на Матов, Татарчев и др., ориентирала се към разбиранията на върховистите, така и от разколните действия на Борис Сарафов, чрез които той се стремеше да си създава влияние в Македония, да се налага в отделните райони чрез свои чети, въоръжавани със средства на българската държава, както и от средства, получавани от сръбското правителство срещу улесняване проникването на сръбските чети в Македония. Така необходимото единство в името на пълната самостоятелност на организацията, горещо защищавано от левията, бе застрашено и се подкопаваше от десничарски и върховистки елементи, които се намираха под преките заповеди на българския дворец.

Единството временно бе запазено, благодарение на примителната роля на Гьорче Петров. В ЦК на организацията попадна левичарско болшинство, а за редактор на сп. „Революционен лист“ — орган на ВМОРО, бе назначен Димо х. Димов. За централен комитет бяха избрани: Даме Груев, Пере Тошев и Т. п. Антонов; за задгранично представителство: Гьорче Петров, Дим. Стефанов и Петър п. Арсов. Избрана бе комисия, която да редактира печатен циркуляр, съдържащ най-важните решения на конгреса и разясненията по тях, който да се разпрати във вътрешността.

Изхождайки от желанието за единство на революционните сили и за премахване на вътрешните борби в революционното движение, конгресът отправи едно писмо до върховистите, начело с генерал Цончев, които след Илинденското въстание се бяха загнездили в някои погранични райони на организацията — Горноджумайско, Петричко, Малашевско — и бяха засилили въоръжената борба против Вътрешната организация за печелене на територия и влияние във вътрешността. В писмото, като се подчертаваше необходимостта от единство на борческите сили, ясно се казваше, че организацията ще приеме в редовете си всички, които ще се подчиняват на нейните статута, но от друга страна се заявяваше, че организацията не ще търпи никакви други групи и корпорации със същата цел и задачи, независимо от това дали те се крепят на сили от вътрешността или от вън.

Генерал Цончев, с цел да превземе крепостта отвътре, привидено се съгласи. Той отговори, че е взел акт от отправеното му писмо и давайки си сметка за необходимостта от един-

ство и в революционната борба, възприема направеното му от конгреса предложение и в тая смисъл е направил нужните нареждания.

Това значеше, че организацията на върховистите, като такава се саморазтуря. В същност, Върховният МОК бе разтурен от българското правителство по-рано, а мястото на върховистите бяха заели Матов, Татарчев, Гарванов, Сарфов и др.

СЛЕД КОНГРЕСА В РИЛСКИЯ Манастир

След завършване на конгреса трябваше да замина за Сер, където бях учител. Минах нелегално границата през Рила и се озовах в родното си село Годлево. Тук наех един кираджия и с него през Момина Клисуре пристигнах в гр. Неврокоп, дето престоях един ден и от там през с. Старчища, Долно Броди, Горно Броди на третия ден пристигнах в Сер. Отседнах в Каракьойския хан и веднага отидох в българската черковно-училищна община. Там се срещнах най-напред с учителката Олга Маджарова, която отпрати към мен въпроса: „Хораций, какво дириш тук?“ Тя ми разправи за станалата Серска афера. Войводата Таско Врански в с. Сякавче, Серско, близо до р. Струма, предаден от шпионско око, бил заграден от турски аскер и башибозук. След ожесточено сражение четата си пробива път, но падат убити двама от четниците. У един от тях е била чантата с архивата на войводата. Турците взели архивата, разкрили шифъра, добрали се до имената на местните революционни работници и започнали да ги арестуват един по един. Тя ми съобщи, че са арестували 64 души, между които бяха и Владимир Благоев, секретар на Серския революционен окръг, Атанас Саев, член на комитета, Стоян Тилков, юрисконсулт на черковно-училищната община, Иван Сматракалев, секретар на същата община, Иван Антонов, учител, Митруш, от с. Кулата, селски ръководител, и др. Арестуваните, след като са били държани известно време в Сер, са били откарани в Солун и там осъдени на заточение в остров Родос. Олга Маджарова ми съобщи, че най-големите обвинения били насочени против мен като председател на Серския окръжен революционен комитет. Тя ми каза, че всички по-видни хора, до които можем да се отнесем за съдействие, са изпоарестувани и затова не остава нищо друго освен: „(пасявай се сам“. Излязох от общината и отидох в хана. Беше привечер. Турците имаха рамазан и тъкмо почваха да ядат, аз използвах случая, излязох незабелязано от хана и през турската махала се отправих за мана-

стира „Св. Георги“, на края на града. Бях много изморен. Там се спрях в един трънак, за да си почина. Но падна мъгла, стана ми студено и реших да продължа да търся спасение. Насочих се към близкия хълм и по пътя срещнах един албанец, който се връщаше с натоварен кон. Тази ми среща беше неприятна, но се разминахме без да ми каже или направи нещо. Изкачих се на хълма и забелязах наблизо овчарски огън. Кучетата ме нападнаха, но аз си пробих път и отидох при овчаря. Овчарят ме погледна, изправи се и ми каза: „Добре дошъл, господин учителю“. Показа се, че той бил по-светен в делото, идвал в града, виждал ме и ме познавал от там. Аз му обясних случая и той предложи веднага да тръгнем и да отидем в с. Дутлия. Остави овцете и ме поведе за селото, където ме заведе в дома на селския ръководител Сотир, който ми беше познат и приятел. Сотир ме прие радушно. Веднага се погрижи за вечеря. Тъкмо след вечеря, когато се готвехме да си легнем, дойде селският поляк и съобщи, че селото е заградено от аскер, с който е пристигнал известният Ахмед ефенди, юзбашия (капитан), за да преследва четите. Жената на Сотир се изплаши и падна в несвест. Сотир я поля с вода и след известно време тя се окопити. Сотир излезе да проучи положението и като се върна, каза: „Положението е лошо, само рушвет ще ни спаси“. Взе 10 лири турски и едно шице ракия, отиде при юзбашията и му ги даде. Юзбашията казал на чаушина: „Бише йок“ (няма нищо) и заповядал всички войници да се съберат при него на чешмата. Сотир се завърна зарадван и ми каза, че сме спасени. Прекарах нощта и деня с него, а на юзбашията той занесе и един овен за войниците. До вечерта аскерът не напусна селото. Сотир започна пак да се тревожи и за всеки случай ми предложи да замина с двама куриери и да се присъединя към четата, която се намиралше наблизо в пещерата при манастира „Св. Иван“.

След доста уморителен път пристигнахме при четата, дето престоях два дни и се почувствувах напълно спокоен. Дадох ми от четата един куриер, с който заминах за с. Горно Броди. Ношувах у местния ръководител Жилев, който по-късно бе обесен в гр. Сер за революционна дейност. На другия ден Жилев ми даде един куриер, който ме заведе в с. Каракьой и от там в с. Ловча, а от там — в с. Фотовище (сега Огняново). При влизането ни в Огняново заедно с неврокопската чета, към която се присъединих в с. Ловча, шпионско око ни забеляза и в скоро време аскер загради селото. Това стана привечер и ние в здрача от къща в къща излязохме от селото

Насочихме се към с. Балдово. По пътя срещнахме един помак, когото четата залови. Старият четник Бебеча искаше да го убие, но ние останалите се противопоставихме. След като помакът даде клетва, че ще бъде в услуга на организацията, пуснахме го. Помакът остана верен на клетвата си. През цялото време до Хуриета той помагаше на четите. По-късно, по време на Хуриета, когато аз бях инспектор на училищата в Неврокопска епархия, същият помак, научил се, че съм там, дойде да ме види, намери ме в кафенето, поблагодари ми, като каза, че съм му спасил живота, и поръча кафета за всички присъстващи. От с. Огняново и Балдово заминах с куриер за с. Кремен и Обидим и се спрях в с. Добринища, Разложко, у стария ми приятел Коце Бозов, с когото бяхме заедно четници в разложката чета през време на въстанието. От Добринища с куриер отидох в Добърско и от там с куриера Васил Попов в една бурна и страховита нощ минахме границата под върха Айгидик, и капнали от умора, с труд пристигнахме в Рилския манастир. В манастира ме прие и настави в своята стая пунктовият началник на ВМОРО отец Паиси. Там, под грижите на отец Паиси и фелдшера, който ме лекуваше, престоях 15 дни и се съвзех. След това през Дупница и Радомир пристигнах в София. Чувствах се не добре със здравето си, затова отидох при д-р Татарчев, който пое лекуването ми. Приготвих обстоен доклад за серската афера и го предадох на задграничното представителство, пред което допълних доклада си устно.

Както споменах, другарите ми бяха осъдени на заточение и изпратени на остров Родос. И аз бях осъден задочно на доживотен затвор (сто и една година). Престоях в София до 2 февруари 1906 г. и направих всичко възможно, за да облекча положението на моите другари. Събирахме помощи в София и им изпратихме пари чрез Солун. Помъчихме се да помогнем и за тяхното амнистиране.

СВЕДЕНИЯ ЗА МЕСТНИ РЕВОЛЮЦИОНЕРИ НА ВМОРО

Длъжността на куриера бе много деликатна и рискована. Куриерът трябваше да е всецяло предан на делото, храбър, неустрашим и добър познавач на местата, дето се движи. Като водач на четите, трябваше също основно да познава всички тайни пътечки, по които да преведе хората. За куриери се избираха винаги хора, добре изпитани и верни на делото. Това се отнася най-вече за постоянните куриери, които минаваха ежеседмично границата и пренасяха тайната кореспонденция за вътрешността и по-далечните райони. За погранич-

ните околии като Неврокопската, Разложката, Горноджумайската, Кочанската, като пропускателни пунктове, налагаше се да има по-опитни и подготвени куриери.

Разложката околия бе път за целия Серски революционен окръг. Куриерът бе длъжен всяка седмица да отива в Рилския манастир при монаха отец Паиси, да взема всички книжа и организационни материали и да се връща при хубаво или лошо време. Нито страшните бури, нито дебелият снегове и преспи спираха дейността на куриерите.

Тук ще дадем кратки бележки за тия заслужили на освободителното движение смелчази от Разложко.

Дядо Саве Доаминов, от с. Годлево, Разложко, куц, но неустрашим и смел. Той дълги години броди през Рилския балкан и достойно изпълни своя дълг към народа си. Сега той е вече покойник.

Георги Т. Калоянов, от същото село, дългогодишен куриер и предан работник в организацията. Учил се в Годлево и Банско, свършил III кл. Сега и той вече покойник.

Иван Николов Кусанов, от същото село, нисък, но пъргав. Взел участие в борбите като куриер и четник през въстанието. Сега е също покойник.

Георги Велов, от с. Добърско, живущ сега в с. Дорково, Чепино. Благ по характер, предан на делото. Много хора е спасил, като ги превел в България.

Никола Мануилов Дръдалов (Колето), от с. Баня, същата околия. Покойник. Дребен на ръст, но силен и волев човек. Дълго време служил като куриер и четник. Взел участие в Илинденското въстание в сраженията при Белица, Семково и пр. Всички разложани познават „Колето“, „хвъркятят Коле“.

Симеон Драговчев (ковач), от същото село, понякога куриер, а повече четник в четата на Иван Вапцара. Взел участие в сраженията при с. Голешово, Демирхисарско, заедно с Яворов срещу турски аскер. През 1903 г. с четите в Разлога; сражавал се с турски аксер при Яловарника (над Банско), при с. Белица, Семково и пр.

Ив. Ал. Сугарев (Солиманчето), от гр. Банско, чадо на Пирина, израстнал в дебрите пирински, вещ познавач на всички пътеки и постоянен куриер на четите. Взел участие в Илинденското въстание и във всички по-крупни дела в Разложко.

Борис Иванов Тодев. Едно от най-видните семейства в Банско са братя Тодеви. Те са били известни с големите си търговски връзки в турската империя, па и във от нея. Зани-

мавали са се с кожарство и др. Закупували и носили във Виена приготвеният сахтиян в Банско.

Иван е бил повече предаден на търговията, а Благо и Никола са се занимавали с обществени работи. Особено Благо е бил голям родолюбец. Той е вземал участие в борбите срещу гръцкото духовенство.

Достоен негов заместник е Борис, син на дядо Иван, внук на Благо.

Борис е роден през 1887 г. в Банско. Завършил е основното си образование в Банско и след това постъпва в Солунската гимназия, дето свършва V клас. Между другарите си е бил известен като буен, но искрен и справедлив, затова е бил обичан от всички. По желание на домашните си той напуска гимназията и се отдава на търговията. В скоро време си пробива път, създава си връзки с по-видни търговски фирми в Сер, Солун, Кавала. По природа хубав, левент, по душа откровен, демократичен, отзивчив, той в скоро време, още в ранна възраст, става известен на цялата Разложка околия.

Борис Тодев е един от първите съучастници и сътрудници в развитието на революционната организация в Банско. Скоро той заема видно място между местните дейатели. Няколко години той работи усилено, като влиза и в околийския комитет. Между арестуваните от турските власти по аферата мис Стойбе и Борис Тодев, който се отърва благодарение на дадената амнистия.

Турците започнаха да преследват Борис на всяка стъпка и той бе принуден да емигрира. През 1904 г. след една нова амнистия, след Илинденското въстание, той отново се връща в родната страна и започва пак търговия. На 22 септември 1905 г. цялата полиция и аскер заграждат Банско и обискирват много къщи с цел да търсят оръжие и комити. Потърсват братята Борис и Асен Тодеви. Залавят само Борис, понеже Асен отсъствувал тогава. Преди тях бил заловен Никола Проданичин, баща на Ив. Вапцаров, а после хванали и Милан Колчагов. Тримата — Борис, Никола и Милан ги затварят в Разлог. На 24 септември ги подкарват с усилена стража от Разлог за Сер. Вързани с въжа, оковани в белегчета, потеглили с 30 души аскер и няколко заптии през Банско за Сер. Не далече от Банско, в местността „Св. Георги“, аскерският чаушин изкомандувал за стрелба на месо и с един залп конвоираните арестанти Борис, Никола и Милан падат мъртви, пронизани от жестоки куршуми.

Така загина Борис с двамата си другари. Те бяха погребани на мястото на убийството им, а над гроба им, обрасъл с треви и бурени, стърчи скромен кръст.

Радон Георгиев Тодев, внук на Кир Благо и син на Георги от фамилията Тодеви от Банско. Роден е в 1869 г., добива основното си образование и завършва трети клас в Банско. След това постъпва в Солунската гимназия и завършва четвърти клас. Въпреки желанието си да продължи образованието, не е могъл, а става учител в Банско, дето учителствува непрекъснато 9 години. Като ученик и учител той бе скромнен, услужлив, доброхарактерен, затова бе обичан от другарите си учители и от учениците си. Във всяко обществено и народно начинание той вземаше участие и работеше безкористно.

Израстнал в полите на гордия Пирин, възпитан в духа на своя чичо, той бе голям родолюбец и предан син на своето поробено отечество. Радон не остана далеч от революционната борба в Разложко. Той влезе в редовете на ВМРО и показва на дело своята любов към родината, като взе живо участие в подготовката на Илинденското въстание през 1903 година.

На околийския конгрес в Разложко преди въстанието, за войвода на една от местните чети в Банско бе назначен Радон Георгиев Тодев.

На 17 и 18 септември четата на Радон бе нападната и атакувана от турския башибозук и аскер. Радон Тодев показва тук своята безгранична обич към родината. Борб се като лъв. Когато четата била заобиколена от всички страни и атакувана от многобройния неприятел, някои от четниците предложили да отстъпят. Радон категорично отказал и всички продължили неравната борба, в която пада сам Радон с 20 млади и верни другари от Банско. На полесражението на „Чала“, над „Св. Богородица“, паднаха и от другите чети няколко четници — всичко около 25 души.

Народът оцени правилно героизма на Радон и нарече местността на сражението „Радонова позиция“, а всяка година, на втория ден на Великден, се събира на „Св. Богородица“.

Димитър Гоцанов. Роден е в 1876 г. в с. Крушово (Серски Демирхисар), дето и получил първоначалното си образование. След свършване на селското училище, той продължава учението си в Серското средно педагогическо училище, а след това в Самоковската духовна семинария. След като завършва семинарията, учителствува в с. Старчища (Неврокопско). Не много след това щедър благодетел го изпраща в Лозана,

дето завършва юридическия факултет. В 1900 г. той постъпва като учител в Серското педагогическо училище, дето скоро става един от преданите служители на революционното дело. Обаче зачестилите афери скоро го подгонват и той, макар и незакален за суров живот, един ден (февруари 1902 г.) напуска Сер и в с. Долно Фрацани се присъединява към серската чета на Мих. Чаков, с когото ходи до февруари 1903 г. Нуждите на делото скоро го повикват да ръководи като районен войвода Драмския район и той, придружен между другите и от опитния в хайдушкото дело Мише Къшънлията, заминава за Драмско. Това е времето на най-трескавата революционна дейност в навечерието на Илинденското въстание. В Драмско предстоят важни дела. Идват в неговия район със своите чети дядо Илия Кърчовалията, Атанас Тешовалията, идва и Гоце. Проектира се атентат на големия мост при Демирхисар. Един ден Делчев се отделя от другарите си, облича се в с. Кърчево като селянин и отива при многобройната турска охрана на моста. След няколко приятелски разговора с аскера, той оглежда моста и намира за невъзможен там всякакъв атентат. Връща се Делчев и заедно с Гощанов и горните войводи се опътват за моста при Ангиста. През една тъмна нощ четите наваляват право над кулата-пост, който пази моста и тунела. С една сполучлива маневра четниците, начело с Делчев и Гощанов, почват да дълбаят при голямата колона на моста и при тунела. Чули шума и тракането, турските войници вместо да открият огън, духат газеничето и заглъхват в гробна тишина. Динамитът вече бил поставен, а фитилите при моста и тунела нагласени да бъдат запалени едновременно. И в уречения момент светва една малка светлина и се чува глух грохот. Настъпва гробна тишина. Делчев обаче е разочарован: той е с впечатлението, че разрушението е слабо и тогава сам се спуща от заслона при височинката и отива наново при моста, който, за негово най-голямо възхищение, е само куп развалини — без никаква колона. Тунелът също не съществува. Успехът е пълен, атентатът е един от най-сполучливите в Македония. Затова пък бива последван от страшна афера — арести, побоища и пр., което кара Гощанов да отмине с четата си към Серско. Делчев наново се облича като селянин и тръгва пеш за Солун. На връщане от Солун Гоце бърза да настигне другарите си и през Сер се насочва към с. Баница. Там се насочва и Димитър Гощанов с четата си. Ала едновременно с тях с едно много скрито движение за същия фатален пункт се отправя с около 3000 души аскер бинбашията Тифик.

Сутринта на 21 април (ст. ст.) тъкмо що стига Гощанов с четата си, която върви заедно с четата на Мих. Чаков, почва се обсаждане на Баница. Видели положението, четите се измъкват нагоре из селото, обаче тъкмо стигат крайната къща, в двора ѝ, иззад един нисък зид, виждат насочените циви на турските маузери. Един от четата, току-що застанал прав и стрелял срещу турците, леко се катурва по очи. Това е Делчев. Малко зад него се чува гласът на Гощанов: „Ох, ударен съм в ръката“. Докато се обърнат към него, виждат го повален от втори куршум. Заедно с Гощанов падат в сражението четниците му Евстати Арнаутчето, Стефчо от Търлис (Драмско), Колю „Консулата“ от с. Волак (Драмско). Друг един четник, Георги Савакалията, тежко ранен и в несвяст, остава в турски ръце. Когато оздравява, той бива съден и осъден на затвор.

Лука п. Теофилов (Мелийчин). Той е роден през 1865 г. в с. Белица, дето завършил основното си образование, а след това е следвал в София, дето е свършил II клас, а завършил гимназиалното си образование в Солун, като един от способните ученици.

След свършването на Солунската гимназия, Лука п. Теофилов се посвещава на учителското звание. Първата година става учител в Сер, а след това става по ред директор на училищата в Банско, Неврокоп, Мелник и след това отново се връща в Сер. Навсякъде той се ползуваше с добро име като учител, общественик и ратник в борбата за освобождението от турското иго.

Лука п. Теофилов е първият член на Вътрешната македонска революционна организация от Разложко. Във всички градове, дето учителствувал, той е начело — председател на околийския или окръжен комитети.

През 1896—97 г. Гоце Делчев бе учител в Банско. При първата среща с Луката те се разбрали и взаимно начертали плана за разширение на организацията в Разложко, Неврокопско и Горноджумайско. Луката разви обширна и голяма дейност до 1902 г., преживя тежки перипетии, побоища и затвори.

През 1903 г. е бежанец в България, в услуга на задграничното представителство. След амнистията, дадена за всички бежанци, той отново бе назначен за учител в гр. Костур. Турската полиция обаче не му позволи да учителствува там и той се принуди да избяга отново в България, дето учителствува последователно в градовете Орхание (Ботевград) и Созопол.

Далеч от роднини и приятели, далеч от родно място, за което не преставаше да се грижи, изпаднал в особено душевно състояние, той бе намерен един ден край созополския морски бряг мъртъв. Това стана през 1912 г. Неговата смърт за неговите близки, приятели и роднини и до днес продължава да е забулена в тайна.

Симеон п. Костадинов (Драгомир). Роден е през 1874 г. в с. Годлево, Разложко. Син е на свещеник Костадин Иванов. Основното си образование добил в с. Годлево, а I II и III клас завършил в Банско. Имал е горещо желание да продължи образованието си и затова постъпил в Кюстендилското педагогическо училище, което и завършва през 1894 г. и се отдава на учителското поприще. Бил е в много селища като учител, главен учител и ръководител на ВМОРО. Дал клетва за вярност на делото на ВМОРО пред свещеник Костадин Саев. През това време именно, 1896 г., бил в близки връзки с. Гоце Делчев, който му дал отлично осветление по предстоящата борба за свободата и автономията на Македония.

Големи са заслугите на Симеон п. Костадинов по уредбата на канали за Рилския манастир, Дупница, Самоков, Лъджене (Велинград). Вземал е участие в залавянето на мис Стон, особено по превеждане на четата с парите за с. Белово. През 1902 г., заподозрян от властите, той е принуден да стане нелегален околийски секретар на ВМОРО. Като четник през периода на Илинденското въстание, той става войвода на въстаниците от с. Добърско. Като делегат на Разложка околия, взема участие в Серския окръжен конгрес, състоял се в местността „Мозговица“. Също така взема участие и в Разложкия околийски конгрес. След въстанието той е бежанец в България, а след дадената амнистия през 1904 г. отново става учител в гр. Радовиш, дето бива арестуван от турските власти. През следните 1905 и 1906 г. е учител в гр. Разлог и ръководител на организацията. През юни 1907 г. бива заловен от двама полицаи с организационни документи, но успява да избяга и преминава в нелегалност. Вследствие на това турският съд го осъжда задочно на 15 г. затвор. През цялото време на своето учителствуване примерно е изпълнявал задълженията си към учебното дело и към освободителното дело и се грижил за внедряване на родолюбие в младежта.

Иван М. Бележков (Асен). Роден в с. Годлево, Разложко, през 1865 г. Син е на стария, многозаслужил учител Хаджи Михаил п. Филипов. Завършил основното си образо-

вание в родното си село, а гимназия в Солун. След това става учител и учителствува в с. Годлево, Разлог, Банско, Неврокоп, Мелник и други места в Македония. През 1895 г. влиза в организацията, посветен от Лука п. Теофилов и става предан нейн член до края на живота си. Винаги е бил в предните редове на ВМОРО. Подгонен от турските власти през 1902 г., става бежанец в България и е назначен за пунктов началник на ВМОРО в Батак и Лъджене; той е в пълна услуга на Серския революционен окръг за пренасяне на оръжие, кореспонденция, литература и за превеждане на чети. След амнистията от 1904 г. той се връща в Македония, продължава да учителствува и да работи за свободата на Македония до края на живота си.

Димитър Лазаров Тодев (Калоян). Роден е в гр. Банско, Разложко, през 1874 г. В Банско е завършил III клас и продължил образованието си в Солунската гимназия. След свършването на V клас става учител в Банско, където учителствува една година, а после се отдава на търговия с дървен материал — с Кавала, Драма, Сер. Той е първият член на ВМОРО в Банско, посветен от Лука п. Теофилов, и близък другар на Гоце Делчев през 1896 г., когато Гоце учителствува в Банско. През цялото време от 1896 г. до Илинденското въстание е председател на околийския комитет в Банско. Нямаше нито една революционна проява в Разложко без неговото дейно и честно ръководно участие. В делото по заляването на мис Стоп той взе най-живо участие. Турската власт го заподозря и го хвърли в затвора, дето бе подложен на изпитания. През Илинденското въстание беше член на щаба за ръководене въстаническите действия в Разложко. Той взе участие в сраженията при „Говедарника“ (Пирин), при с. Белица, при Семково и при „Скалата“ (Пирин). След това се прибра като бежанец в България и дочака амнистията през 1904 г., след което отново се върна в Македония, оставайки верен на ВМОРО.

Васил Иванов Попов. Роден е в с. Добърско, Разложка околия. Той е свършил само основното училище в родното си село, отличавайки се със своята будност и любознателност.

Макар и млад, 18–20 годишен, той влиза в ВМОРО и става един от видните и предани членове. Понеже през с. Добърско минаваше каналът на организацията, то Васил бе един от първите работници, който посрещаше и изпращаше четите от Рила за Пирин. Васил бе смел и решителен. Един път, при опит да премахне един шпионин, той бил ранен с

нож, заловен от турците и осъден. Под силна стража го превели от Разлог за Сер. По пътя обаче той успял да избяга и става нелегален куриер на организацията. Като такъв той допринесе големи услуги на делото, пренасяйки оръжия, поща, превеждайки чети и нелегални работници, както и организирайки междуселски канали в околията. Един път Васил тайно се прибрал в къщи при домашните си. Шпионско око го вижда и съобщава на двамата турски стражари дошли в селото, че Васил е в къщи. Последните решили да го заловят. Стигнали при къщата, единият останал при вратата с пушка, а другият, също въоръжен, се запътил за в къщи. Васил забележил това и се приготвил за борба. Когато стражарят се изкачвал по стълбата, Васил с револвер и кама в ръка отворил вратата и блъснал турчина по стълбата и като забележил другия стражар, спуснал се срещу него с думите: „Сега те изядох, турчине“ и последният, изплашен, хукнал да бяга. Васил, тичайки по него, успял да завие по друга улица и хванал гората. До 1908 г. той взема участие във всички почти събития в Разложко. През 1908 г., през време на Хуриета, той се връща у дома си и се отдава на мирен живот.

Стою Лазаров. Той е роден в с. Годлево, Разложко, на 15 ноември 1878 г. във време на Разложката буна. Единствено мъжко чедо на дядо Ласко Сланчов и баба Парашкева, Стою е бил отглеждан с големи грижи, старание и любов. На 7 год. възраст той постъпва в селското училище и завършва основното си образование. Баща му искал той да продължи образованието си и затова го изпратил в класното училище в Банско, дето свършил 3 клас. Мил в обноските си, откровен и сърдечен, той още като ученик е бил обичан от своите другари. Стою имал горещо желание да продължи образованието си в по-висше училище, ала баща му не могъл да се раздели с единственото си мъжко чедо и затова Стою става учител в с. Годлево, Разложко, а след това в с. Якоруда. Като учител, народът го обикнал заради благия му характер и трудолюбието му. Около 1895 г. революционните идеи си пробиват път в Разложко. Стою не остава далеч от революционната вълна. Той е вече в редовете на борците, себеотвержено почва да служи на народното дело. Като учител, Стою неуморно работи между селяните, броди неуморно от село на село, с пълна вяра в тържеството на делото — свободата на родината. Когато четите почнаха по-често да кръстосват Пирин и селата, Стою ги посрещаше и изпращаше. Той ги водеше от село на село. Висок и снажен — като че самата природа го бе определила за водач на борците. Изоставил своите частни

интереси, той напълно се беше отдал на революционната борба. Къщата му беше свърталище на четите, той не се делеше от тях и беше в постоянно движение по села и планини.

Турските власти подушиха това, често обискираха къщата му и търсеха случай да го заловят. Той прекарваше вечер повече в горите. През м. юни в Годлево бе пристигнала чета и настанена в къщата на Стою. Турците подушват това и на 28 юни 1903 г. заграждат селото и искат да заловят Стою. Четата не била вече в селото, но Стою, като вижда опасността, решава да избяга. С оръжие в ръка, той се опитва да си пробие път, но попада в засада от жандарми, които го убиват в селото при селската чешма.

Иконом Никола Ангелов. Роден е в гр. Разлог (Мехомия) на 15 юни 1838 г., Иконом Никола Ангелов бе известен между разложкото население под името дядо Иконом. Свършил на времето си килийното училище, той със своя благ характер и трудолюбие привлякъл вниманието на населението и още в ранна възраст по желание на съгражданите си приема свещенически сан и се посвещава на черковно-училищна дейност. Това е било и неговото желание. Отваря му се широко поле за обществена дейност — просветна и църковна. Любознателен до голяма степен, заедно с други видни граждани поема грижите за напредъка на черковно-училищното дело в града и околията.

Още преди освобождението на България, в 1876 г., той влиза в споразумение с революционерите от Панагюрския и Пазарджишкия революционни комитети и задружно със своите съмишленици от гражданите и такива от околията се заемат да подготвят Разлога за борба срещу турската власт. Заподозрян от турските власти, той бива арестуван заедно с други още 20—30 души събудени учители, свещеници и първенци от околията и закаран през Неврокоп за Сер, дето бива подложен на големи изтезания от турската власт. След амнистията той се завръща в родния край. Недоволен от килийното училище, той заедно с други събудени граждани успя да замени килийното обучение с по-модерното. Настъпва голямо оживление и интерес между гражданите. Повдига се въпросът за съграждане на ново училище при „Вакъво“ — в центъра на града, и той се поставя начело на това благородно начинание. С помощта на гражданите, дадена чрез дарения в пари, камъни, греди, дъски и пр., се изгражда хубавото училищно здание в центъра на града, което е гордост за разложани. В това училище идваха да се учат и момчета

от околията. През 1894 г. неврокопският български митрополит Иларион го произведе в сана „иконом“ и назначи за архиерейски наместник в цялата Разложка котловина. С това се даде възможност на дядо Никола Ангелов да развие още по-голяма просветна и черковно-училищна дейност. Не остави нито едно село да не посети, за да даде своите цени съвети за напредъка на черквата и училището или пък за утешение на многострадалното му паство. Навсякъде и всякога той бе в най-близки връзки с учителите, които подпомагаше и защитава-ше където трябва.

По това време се започна революционната дейност в Разлога. Дядо Никола встъпи в организацията. Не веднъж е претърпявал унижения и обиди, но всичко е понасял с голям стоицизъм и търпение. Гостоприемен, неговата къща бе винаги отворена както за революционерите, така и за всички, които се нуждаеха от неговите съвети.

През 1912 г., във време на Балканската война, турските власти взеха в залог около 150 души селяни и граждани, между които попадна и той. На 20 октомври 1920 г. той се помина.

Цена 1952 г.
лева

Скенирано за:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски”
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres